

МИСЛО

УРЕДНИК, СИМА ПАНДУРОВИЋ.

ДАНАШЊЕ КЊИЖЕВНЕ ОРИЕНТАЦИЈЕ
СИМА ПАНДУРОВИЋ

ПРВА ЉУБАВ. ПРИПОВЕТКА
ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ

ОПШТИНСКА ДРВА. СЕОСКА ИДИЛА
МИЛИЦА ЈАНКОВИЋ

ЧУДОВИШТА. ПРИПОВЕТКА
М. С. ЈОВАНОВИЋ

ГОСПОИНСКА НОЋ. ПЕСМА
ДАНИЦА МАРКОВИЋ

ШТА САЊАМ И ШТА МИ СЕ ДОГАЂА. ПЕСМЕ
ИВО АНДРИЋ

ПЕСМА О МАЈЦИ МАРИЈИ. ПЕСМА
Д. ВАСИЉЕВ

ДОЗИВАЊЕ ХАМЛЕТА
В. БЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ

СЛОБОДНА МИСЛО У ДУБРОВНИКУ
ПРЕД ПРОПАСТ ДУБРОВАЧКЕ САМОСТАЛНОСТИ
БОЖИДАР КОВАЧЕВИЋ

ЛИЧНОСТ ШОПЕНХАУЕРОВА (1)
Dr. КСЕНИЈА АТАНАСИЈЕВИЋ

ИСТОРИЈАТ ЕКОНОМСКОГ РАЗВИТКА НЕМАЧКЕ (1)
МИЛОРАД Н. ЂЕРИЋ

УСПОМЕНЕ С ПУТА ПО ГРЧКОЈ
ГУСТАВ КРКЛЕЦ

ПАД МОНАРХИЈЕ У РУСИЈИ
Dr. МИХАИЛО ИЛИЋ

MUSICA TRIUMPHANS
СТАНИСЛАВ ВИНАВЕР

ПОЗОРИШТЕ
МИЛОШ М. МИЛОШЕВИЋ

КЊИЖЕВНОСТ: ОСМО ИЗДАЊЕ „ГОРСКОГА ВИЈЕНЦА“. — ИЗБОР ДУБРОВАЧКОГ ПЕСНИШТВА.
— ИСПОД ОЗРЕНА, ОД СТ. В. ЖИВАДИНОВИЋА. — НАШИ ПИСЦИ НА ТАЛИЈАНСКОМ. — АНАТОЛ
ФРАНС: НА БЕЛОМ КАМЕНУ. — ОКТАВ МИРБО: ВРТ МУЧЕЊА. — ПОЗОРИШТЕ: ГЛУМАЧКО-
БАЛЕТСКА ШКОЛА. — ПОЗОРИШНИ ГОДИШЊАК. — НАУКА: JOSEPH BARTHÉLEMY: LES
INCOMPATIBILITÉS PARLEMENTAIRES.

БЕОГРАД 1923.

1. ОКТОБАР.

ГОД. V. СВЕСКА 91

Г. Г. Повереницима и претплатницима.

Моле се сви повереници и претплатници часописа „Мисао“ да у најкраћем року испошљу администрацији овогодишње претплате, и уједно да измире и сва своја ранија дуговања.

**Администрација „Мисли“
Кнез Михаилова улица, Гранд Пасаж.**

ИЗИШЛО ЈЕ ИЗ ШТАМПЕ НАЈБОЉЕ ДЕЛО ИЗ ОБЛАСТИ ЗАДРУГАРСТВА:

ШАРЛ ЖИД
ПОТРОШАЧКЕ ЗАДРУГЕ

ПРЕВЕО С ФРАНЦУСКОГ ДР. МИХАИЛО ИЛИЋ.

20 ШТ. ТАБАКА

ЦЕНА ДИН. 25'—

КЊИЖАРИМА 25% РАБАТА.

ПОРУЏБИНЕ СЛАТИ НА АДРЕСУ ПРЕВОДИОЦА: КАТАНИЋЕВА УЛ. БР. 12., БЕОГРАД.

Стари комплекти „Мисли“ могу се добити у уредништву.

„МИСАО“ ИЗЛАЗИ 1. И 16. СВАКОГ МЕСЕЦА, У СВЕСКАМА ОД ПЕТ ТАБАКА ЗБИЈЕНОГ ТЕКСТА (ЈУЛИ И АВГУСТ У ДУПЛИМ СВЕСКАМА).

ГОДИШЊА ПРЕТПЛАТА 140 ДИНАРА, ПОЛУГОДИШЊА 70 ДИНАРА, ТРОМЕСЕЧНА 35 ДИНАРА, МЕСЕЧНО 12 ДИНАРА. — ПОЈЕДИНЕ СВЕСКЕ 6 ДИНАРА.

ЗА ЂАКЕ: ГОДИШЊА ПРЕТПЛАТА 100 ДИНАРА, ПОЛУГОДИШЊА 50 ДИНАРА, ТРОМЕСЕЧНА 25 ДИНАРА, МЕСЕЧНО 9 ДИНАРА.

РУКОПИСИ У ШТО ЈЕ МОГУЋЕ ЧИТКИЈОЈ ФОРМИ, ШАЉУ СЕ УРЕДНИШТВУ: КНЕЗ МИХАИЛОВА УЛИЦА, ГРАНД ПАСАЖ, БЕОГРАД.

За шира обавештења уредник прима суботом од 2—6 по подне.

МОЛЕ СЕ ПРЕТПЛАТНИЦИ, ДА УВЕК ПРИ ПРОМЕНИ СВОЈЕ АДРЕСЕ, ЈАВЕ УЗ ТО И СВОЈУ СТАРУ АДРЕСУ.

ЦЕНА ЈЕ СВЕСЦИ 6 ДИНАРА.

ДАНАШЊЕ КЊИЖЕВНЕ ОРИЕНТАЦИЈЕ.

Кад не би било смешних и опасних заблуда, живот би, свакако, био мање занимљив, јер би био лишен задовољства које добијамо од наслућивања, увиђања и осећања истине. Нигде, међутим, те заблуде нису, с једне стране, толико смешне, а с друге стране тако опасне као у областима уметничког стварања, специјално у литератури. Сасвим је извесно да то долази просто отуда што је основни и нужни процес уметничког стварања, — процес интелектуализације осећања, — у тој уметности дошао до свога најјаснијег израза и највишег степена.

Ако би у једној згодној, заоштреној форми требало рећи без чега се једно књижевно или поетско дело не може замислити, онда би се свакако морало рећи да је оно немогуће без осећања; ако бисмо проверили шта једноме таквом делу највише смета, бесумње би био оправдан само један закључак: да је одсуство смисла и логичке везе између делова у једној целини највећи дефекат уметничког дела. Два основна, типска скретања у посматрању и закључивању састоје се обично у томе што у извесним случајевима на основи тачних поставака правимо погрешне закључке, а у другима на основи нетачних поставака стварамо логички сасвим тачне закључке. Примера ради, ми смо увек склони веровати да је у обичном животу потребно имати више логике, или памети, него у литератури; а у ствари је сасвим обрнуто. Јер кад не би било тако, у свету не би могло егзистирати толико ограничених људи и глупака, а у литератури би се могла одржати и дела која су одрођена од смисла и разума. Али је срећом, тако, — срећом за живот, и срећом за књижевност. И онда, можда је корисно осврнути се на појаве које нису без интереса, на односе који нису редовни, на ствари које су, по свој прилици, резултат даљих и сложенијих узрока.

Довољно је познато да сва времена нису подједнако подесна за све манифестације личног и друштвеног живота; нити су била, нити ће бити. То, наравно, не значи да су права и велика дела књижевности, уметности, или науке, по својој научној или естетичкој вредности зависна од своје средине и свога времена. Њихова вредност је, неоспорно, зависна само од талента њихових аутора. Везани за личну вредност

и личне особине својих твораца, уметничка дела не могу изгубити свој индивидуалитет, без обзира на карактер времена и средине у којој се јављају; тесно везана за емоционални, сасвим лични и унутрашњи живот својих стваралаца, она се не могу изгубити у општим струјама свога доба, у популарним и дневним схватањима свога времена и свога друштва. Може се рећи да постоји једна права сразмера, и да дух и схватања једнога књижевнога дела морају бити над духом и схватањима свога времена управо толико колико је један еминентан таленат, или просто таленат, напреднији и виши од обичног, просечног појединца у своме друштву.

Али, ако је чиста, естетичка вредност књижевних дела слободна од разноврсних неуметничких утицаја и тенденција, књижевност као целина, као социална појава, или конкретније: писци као јавни радници често су подложни тим утицајима, и разни покрети, школе, струје у књижевности изазвани су у већини случајева политичким струјама и тенденцијама, или општим психолошким стањем своје средине. Разуме се да успех тих утицаја стоји у обрнутој сразмери са успехом таквих писаца и таквих дела, што ће рећи да су писац и његово дело у толико слабији у колико су те друштвене струје јаче — јаче по себи и јаче у односу на отпорне квалитете књижевних и уметничких талената. И зато смо назвали да сва времена нису подједнако подесна за све манифестације личног и друштвеног живота.

Старо је искуство да „музе ћуте кад мачеви говоре“. Нова времена су само утврдила то веома старо искуство и показала, може бити, само то, да музе још дубље ћуте кад говоре топови и остала савремена и модерна техничка оруђа. По своме личном удесу и удесу својих генерација ми смо и сувише дуго слушали топове и мачеве, тако да смо се, са свим природно, зажелели поезије и уметности; али је, на жалост, сасвим природно и то, да смо је после великога и дуготрајнога европског рата могли добијати у врло малим дозама. Велики покрети маса и дуготрајни ратови не заустављају се моментано. После њих долазе обично револуције или немири, дакле опет ратови, или дубља незадовољства, која се опет између у политичке и личне борбе, или се јављају струје које у основи имају тај карактер. Свакако да је наш народ у европској конфлграцији морао издржати најтеже, најопасније и врло дуге борбе. Извесно је да су те борбе штетно утицале и на нашу књижевност. Читаве четири године била је угушена готово свака књижевна продукција. Постепено и споро обнављана после победе и ослобођења, она је већ била прекинула свој континуитет, свој логички и природни развитак. Тај прекид је био дубљи но што би се помислило на први мах; дошао је из узрока који су много-

бројни, и стварао дезориентацију која се приближавала анархији. Треба уочити да је ситуација наших књижевника за време рата била тројака, и ако је свака била подједнако рђава за уметничку продукцију. Било је, пре свега, писаца који су били познати пре рата и чија су дела већ имала своју репутацију. Није тешко погодити да је њима ратни хаос онемогућио стварање и давање дела у најбољим годинама, онда када би се, у редовним приликама, могли с правом очекивати резултати њиховог зрелог и потпуно развијеног талента. У главном, било је свеједно да ли је који од њих успео да, приликом напуштања земље, оде у иностранство, или је остао у отаџбини, у којој се није ни могло ни смело штогод радити. Писање је било подозриво, публикавање искључено, живот сведен на вегетирање, духовни живот на ћутање и мртвило. Било је других који су почели писати баш у тим несрећним годинама рата, моралне депресије, мрачне неизвесности и општега хаоса. Прво буђење њихових амбиција и њихових талената пало је у сумрак многих идеала, у доба када се вера у све ствари почела дефинитивно губити, када је свет, изгубивши морални ослонац, почео нагло падати у корупцију, презирући сва виша осећања и све праве вредности. И од њих једни су остали у својој земљи, али без икаквих услова за развијање, у потпуном мраку, и њихови таленти, тек поникли, били су осуђени на једну атмосферу која их је гушила и спарушавала. Други, отргнути са своје земље и бачени у туђину, под друго поднебље, у средину са којом нису имали ничега сродног, у време када су и те средине почеле живети једним ненормалним, болесним и растрзаним животом, почели су ићи са струјама које су их прво захватиле; без икаквог ослонаца, без ориентације, они су постали просте стварчице на таласима узбурканих страсти већих или мањих, или увек туђих маса. С погледом на њихове књижевне амбиције, ти млади људи су имали своју заједничку несрећу. Врло рано одвојени од своје нације, од њенога духовнога и књижевнога живота, они нису имали времена да интимно познаду дух свога рођеног језика. Не знајући честито ни свој ни туђ језик, они су се ипак одлучили да пишу својим матерњим језиком. Али, као што смо рекли, они га нису знали. Па ипак су сви више волели да пишу макако него никако. А у литератури је макако горе него никако. Као резултат таквих претензија и таквога стања ствари почела су се у најмлађој генерацији појављивати дела на немогућем језику, дела бесформна, са садржином која се није могла ни уобличити ни схватити, дела која, најчешће, нису ни имала никакве садржине.

Напоследку, рат је био свршен. Али су недужи рата оставили врло виднога, каткада врло дубокога трага на свима

пољима приватнога и јавнога рада, личнога и друштвенога живота. Опште незадовољство, материјализам, скептицизам, бујање нижих нагона и страсти, себичност која није знала за границе, мржња која се морално није могла правдати, сви облици нескрупuloзности и нелојалности, шарлатанство попето на место озбиљности и знања, неправде свих врста и свих прелива — све су то били видни знаци општега друштвенога зла. Сви ти знаци почели су се јављати и у нашем књижевном животу, чешће, ређе, слабије или јасније. Хаос који је за време рата владао на бојним пољима пренет је после рата у друштвени живот, нарочито књижевност. Само, док су се у оном хаосу ипак истицали и видели велики војнички и политички таленти, овде су се истицали и највише чули, као на обичним вашарима, само прости мистификатори, обични шарлатани, који су најчешће били и без духа, а редовно без талента и без уметничке савести.

Постоји извесан паралелизам између политичко-социјалних и књижевних струја у свима временима и код свих народа. Тај паралелизам, и при доста летимичном погледу на стање ствари за последње четири године, карактеристичан је и врло видан баш у нашој средини. Политички, у нашем друштву после рата створене су у главном три струје. Прва је имала једну широку националну идеологију. Сматрајући да је новостворена држава, која је својим границама обухватила Србе, Хрвате и Словенце, природни резултат дуготрајне и тешке борбе за ослобођење целог нашег народа од туђе власти и туђег утицаја, та струја је тежила формирању једне административно политички и духовно прости, хомогене и јаке државе која би се могла далеко слободније и самосталније развијати но што је то било раније, кроз читаве деценије и векове националног ропства, зависности и подвојености. Друга струја је имала много старији менталитет племенске суревњивости, изражене у сталним тежњама за ситним, покрајинским и локалним опредељењима, у брижљивом старању за уске и личне интересе, у дезинтересовању за државну и народну целину, у пропаганди за једно лабаво, федералистичко уређење државе. Трећи покрет, инаугуриран и подржан са стране, најновијег је датума. То су били дегенерисани таласи велике руске револуције, који су се снажније или слабије осетили у свима земљама. Са једном вербалном идеологијом, али једном колико нескрупuloзном толико упорном пропагандом, подржан изразитим и општим незадовољством, тај покрет је тежио прво дефинитивном компромитовању, затим уништењу досадашњег друштва и свих његових представника, како би се политичка власт из руку једне друштвене класе приграбила за другу, и то силом, без обзира на које било моралне или правне принципе.

По интересантној аналогiji међу појавама, у нашој литератури постоје исто тако три, сада већ доста видне струје, које по својим спољним ознакама имају неке сличности са тежњама и покретима о којима је реч. Један од тих покрета није, у самој ствари, никакав покрет; то је група људи који се не крећу. Пошто су једно време, и ако без нарочитог талента, играли извесну улогу у литератури, — јер бољих није било, — они не схватају да је прогрес учинио своје, и остали су у књижевној позадини, пишући слабе имитације лошијих радова старе песничке генерације од пре четрдесет и педесет година. Они имају своје уске, покрајинске видике, имају извесну врсту аматерства према књижевном раду, а саму литературу схватају као дидактику, или врсту друштвене забаве. У основи добронамерни, они имају симпатија за књижевност; али су њихова дела лишена сваке индивидуалности; у њима нема осећања, ни личнога живота, ни личнога израза. Као таква, та дела и ти, махом старији писци, немају никаква утицаја на књижевну данашњицу и књижевну публику. Они су, заједно са својим списима, осуђени на постепен, али трајан заборав. Верујући у вредност рада, они верују да ће обезбедити место своје имену у књижевности ако напишу што више; они заборављају да вредноћа у литератури и уметности не може никад бити накнада за таленат, и да остају само она дела у којима се огледа какав еминентан и сјајан дух, у којима је дошло до израза једно дубље и шире осећање, у којима је одјекнуо један чист тон наших болова или наше радости.

Други покрет представља једна група писаца са којима наша данашња књижевност може једино стварно да рачуна. То управо није група у смислу каквога друштва или организације, већ просто један број писаца који се ослањају на добре традиције наше књижевности и који су у једино могућим схватањима сваке добре књижевности и уметности. Има међу њима људи који су почели писати доста година пре рата и чији су радови још пре великих друштвених поремећаја уживали најлепши глас и били високо цењени у нашим књижевним круговима и нашој књижевној критици; има их врло младих који су почели писати тек по свршетку рата, али који су одмах свратили на себе пажњу и интелигентне публике и озбиљне критике. Оно што је међу њима заједничко то су само извесне опште особине њихове уметности без којих се ниједно добро књижевно дело не може замислити. Они су схватили да је извор сваком уметничком делу осећање, и да му је циљ једно осећање позитивне вредности, нарочитог интензитета и екстензитета које, једном речи, називамо уметничким. По томе они су, доиста, присталице принципа *l'art pour l'art*, који се обично погрешно разуме на страни поборника реалистичке, утилитаристичке књижевности и критике.

У истини тај уметнички принцип потиче из једино могућег принципа живота. Не може се оспорити да је вечита тежња и вечити циљ нашега живота, свих наших напора и свега нашег рада у свима облицима и свима моментима постизавање извеснога задовољства, једнога квантума среће, једног осећања. Нема вишега, ни хуманијега, ни кориснијега, ни моралнијега циља но што је то осећање индивидуалне среће човекове и колективне среће човечанства. И пошто нема некога вишега или даљег циља од тог осећања, онда је оно циљ и целога живота, и свакога осећања, и циљ само себи. Међутим, уметност, која потиче из осећања и којој је тако исто циљ једно осећање задовољства, не може такође имати неку крупнију и достојнију сврху, и логички постаје сама себи циљ.

Разуме се да тако схваћена уметност има највише изгледа на успех и потребну популарност. Једна емотивна поезија која у своме резултату даје то уметничко, пречишћено осећање задовољства и, у крајној линији, једну утеху, мора посветити највећу пажњу процесу и процедури интелектуализације осећања, што би било немогуће без усавршене форме у којој би сублимирање осећања дошло до свога израза. Отуда је код ових писаца и уметничка форма њихових дела много боља, и језик као главни инструменат израза коректан, јасан, ниансиран, каткада беспрекоран.

Сасвим напротив, код треће групе писаца, једном покрету који је настао тек после рата и који је дошао са стране, ствари стоје управо наопако. Више експоненти једне политичке него какве књижевне и уметничке идеологије, писци ове групе имали су највише смелости, а најмање вредности. Као такви, они су инстинктивно и страшно мрзели сваку вредност. Захваћени паролатама које су тражиле дефинитивно уништење данашњег друштва, они су се подухватили да прво компромитују, а затим оборе уметност тога друштва. Сматрали су да ће то бити најлакше ако се свакој позитивној вредности претпостави једна негативна. У литератури они су почели објављивати усмено и писмено да пре њих није било ни једнога доброг књижевника. Пошто ништа нису знали, они су све прогласили за „старо“. Тобож у име „нове“ књижевности коју никад нису дефинисали, они су почели систематски рушити све тековине наше литературе. Пре свега књижевни језик. У основи неписмени, не знајући честито ни свој матерњи језик, они су своју неписменост покушали да дигну на висину принципа. Њихови радови су штампани и писани у реченицама чија је конструкција немогућа, речником који је састављен из речи најразличнијих језика; значење речи нашега језика они су без икаква разлога мењали на своју руку; ковали су нове речи које нису имале ни етимолошког ни логичног смисла; потпуно су избацили сваку интерпункцију.

Из својих радова избацили су сваки смисао и заменили га чистим галиматијасима; мисли су заменили парадоксима, осећање „каприсима“. Тврдили су да је уметник клоун, а уметност циркус. Нарочито нису трпели логику, етику и естетику. И зато су избацили из својих „дела“ сваки смисао, сваки морал и све што би било лепо. Оно што је у њиховим делима јасно, то је порнографија. Своје шарене, скидане редове, каткада штампане словима свих величина и свих типова, редове у којима није било никакве ни унутрашње ни спољашње везе, они су називали слободним стиховима.

Додуше, њихове радове и њихова дела није скоро нико читао. Али су успели да унесу забуну и да публику одврате од књижевности. Постигли су то да читаоци изгубе поверење према књизи која би се појавила, да буде резервисана, и да је узима са осећањем извеснога ризика.

Код таквога стања ствари обнова наше књижевности постаје прва и најглавнија дужност. Потребно је повратити нашој књижевности ауторитет који је имала и симпатије које је уживала. Уметност се мора вратити на своје естетичке и етичке основе, и постати оно што је била и што ће, на крају крајева, опет бити: драгоцену тековину и велика утеха човечанства.

Наша књижевност, која је у неколико застала, мора помоћу свију талената које има кренути напред. Она треба да буде *наша* и треба да уђе у велику духовну заједницу Европе и света.

Сима Пандуровић.

ПРВА ЉУБАВ.

Вечерас ме је опет пратио до куће мој млади пријатељ, авиатичар и надрифилозоф.

— Ноћас, враћајући се од тебе, опет сам сврнуо у Риц-бар, — поче он као извињавајући се. Па одједном живну: — Знаш кога сам видео тамо? Бојку. Моју прву љубав. Зар ја теби нисам причао о њој? Немогуће!.. Чудна смо ти ми нација. Мислим о тој нашој фели дању и ноћу, и никако не умем да је усортирам. Кажу...

— А каква ти је та твоја Бојка?

— Како да ти кажем?.. Уосталом, ти знаш, спољашњост код мене није толико важна. Најзад, показаћу ти је кад је будемо срели први пут... Дакле, кажу да су Руси недовршени људи, ми смо половни Руси, елем, по обичној аритметици, ми би били черек-људи; али по некој вишој аритметици, могућно је да смо, малтене, потпуни. Рус ти је у стању да до зоре апостолише како се треба одмах дигнути и поћи десно. И кад се ти, Србине мој, до пола убедиш, ти поћеш, бар поћеш, десно, док пред првим тешкоћама не узврдаш у неку „средњу линију“; али Рус, он ће насигурно одмах ударити у лево. Него, манимо Русе, чини се да то нема баш везе с овим што хоћу да ти кажем. Чудни смо ти ми. Од куда у нама појимање добра и зла? То мене буни одувек. На нас је тако мало утицало хришћанство. Уопште, од куда ово наше одбијање од Христа, кад му још нисмо били заправо ни пришли? Од куда ова, на изглед, верска равнодушност поред овог преосетљивог, готово хистеричног правдољубља и истинољубља, поред овог самомрцварења критиком? Као неки словенски кентаури, који су допраскали из сарматских прашума, до паса анђели а од паса нерасти; ту ти, „у Милице дуге трепавице“ с прсником од тврда дрвета да се згњечи и затре саблазна облина, а тамо опет „јелеци пуцају“....

— Хеј, заборавио си на Бојку!

— А да! Мој отац ти је био атеиста.... И тај наш атеизам! Ја бих га разумео кад бих знао какав му је деизам претходио?....

Иначе врло строг и честит трговац, који је исповедао нека сакросанктна, догматична начела чаршиске и породичне части. Кад једном донесох кући перорез, он запита преко стола:

— Од куда ти то?

— Нашао.

— Како? Јеси ли ти то имао, па изгубио и тражио? Нађе се само оно што се тражи.

Ја већ цептим и гутам од његовог дигнутог гласа и непочинчног погледа: — Па, било на путу, ничије, па сам узео.

— Лажеш!

Ја ударих у плач: — Веруј да је тако било!

Али он не попушта: — Лажеш да си га нашао; украо си! Што је на путу није ничије, већ нечије; само се своје налази, а нечије се краде. Одмах да си однео у квартал!

И тај човек је исповедао да је девојка светиња, а честита жена уопште више биће. О неваљалима се и не говори, јер и саме речи о њима прљају човека. Ја нисам имао сестре, али све да сам и имао, сматрао бих у детињству да оне све друге девојке, и не једу и не пију, да осим лица и немају више од овог нашег бедног тела: ја на њима нисам ништа запажао од свега онога испод врата, као да им ту одмах почињу укрштена крила као код оних дечјих анђеоских глава на иконама. Можда бих ја био такав и без таквога оца, али тек помињем и то, да знаш у каквом сам ваздуху одрастао.

Могао сам ја на улици много што шта да чујем и видим, могао сам ја да слушам свакојаке скаредности од мојих малих, безобразних, разрогачених другова, могао сам и да читам блутаве фриволности, тајно, под школском клупом и на тавану, све то није утицало на моје одстојање према женским. Све су те баналности истините, али не важе за девојке које ја виђам. Оне су управо само нека привиђења; њихова загонетна бића припадају другом једном свету, где не постоје ове наше мушке грубости, жеље, потребе и лажи.

Ето, такав сам ја био кад сам се заљубио у ову Бојку. Било ми је петнаест година, а њој исто толико. Кћи једне наше сусетке, удове бабице, четири пута је пролазила дневно поред наше куће у школу и натраг. Као деца, често смо се играли на оној савиначкој пољани, но чим је пошла у трећу гимназију, протегнута у неку неспретну, дугоногу чапљу, одвојила се са својим другарицама, изгубила се у нашим очима међу оном ћошкастом, неутралном пилежи, која су престала бити деца а још нису постала ни шипарице. И као што код нас тамо горе бива, чим се престадохмо задиркивати и вући за плетенице, престадохмо се и „јављати“.

После две године, не знам како, ја сам је опет приметио. Сећам се као да је јуче било. Пошао сам као увек, лепо с књигама, у седам и по ујутру, но кад отворих капију, ја застадох у месту. Бојка је тога часа прошла поред мене. Носила је књиге, али онако као нешто споредно, лако као перо, гледала је преда се и смешила се. Нека ведрa, голицава, девојачка мисао дизала се из њене душе у лице, па јој је цело то младо

лице сијало белим сјајем. Уверен сам да би такво девојачко лице стварно светлило и у мраку. Зар је то Бојка? Па где су ми досада биле очи? Ја сам је замишљао, и не гледајући у њу досада, вазда као оно нешто штркљасто, стршаво и бубуљичаво, што непрестано уврће леву пету у ходу, звера дивље испод обода и петља набраним чарапама. А ово је госпођица, која иде мислећи нешто при себи, пазећи на што ступа: приштићи нестали, црте се сталожиле, сва се прокадифила и побелела. И то као преко ноћ. Пошао сам за њом, не сумњајући да је она, а ипак задивљен и осећајући огромни размак између нас, као да је никада нисам ни познавао, и као да је сада угледах први пут.

И како сам тада пошао за њом, тако сам и наставио. Журио сам од куће, из школе, ода свуд, само да је однекуда видим — а познао бих је по крајичку сукњице или траке на шеширу, с једног километра, у густој маси света! Само да је видим, и да је из далека тихо, непримећено пратим. Осврне ли се она случајно код кога угла, и ја се одмах окренем у страну, као тобоже изгледам некога; застане ли она, застанем и ја, бленем у који било излог, у глупе четке или у масне ужичке производе. Који пут похитам, али не смем да је дочекам пред капијом; довољно ми да кроз ону празнину од једног прста mine њена сенка и да ми у слуху зашуме њени кораци. Да ли сам почео да се кицошим и вивкам? И то, али то је споредно; главно је да сам почео да учим и да гутам књиге до пола ноћи. Обузео ме неки бес од амбиције, да се истакнем па да до њених ушију стигне глас о мојој озбиљности и учености. Све је у мом животу добило везу с њом и добило од ње нарочити значај, чар и мистику. Све што је њу опкољавало, постало је освећено у мојим очима, свето и блажено и ново. И њена кућа и њена мати и њене другарице, и пут и прашина по којој је ходила, и облаци на које је бацила поглед свој. И да би, ваљда, што интимније осећао њену близину, јер иначе сам је избегавао, назвао сам у нашој башти једну младу брескву њеним именом, те је ово бесвесно и недужно дрво постало мој фетиш, коме сам ја прилазио као светињи и коме сам говорио све што сам целом свету морао да прећутим. Та чудна, детињаста љубав пробудила је у мени верско осећање. Ја сам одједном почео да разумевам и јеванђеља у цркви, и старословенски текст некада навергланих молитава; почео сам да призивам Бога у помоћ, да би јој он открио моју љубав неким чудом, кад се ја већ не усуђујем да јој приђем. И ја бих сигурно тако и наставио, да је само пратим из далека, да нагађам траг њених ципелица, утиснут у снег, и да налазим нешто задовољства ступајући по њему, за њом, као стидљива сенка, — да се ја заиста нисам и прочуо у нашој улици као одличан ђак.

Једнога дана дошла је к нама њена мајка, и хвалећи ме мојима, замолила ме је да помогнем њеној Бојки која плаче, ер не може да реши некакав геометриски задатак. Мислиш ли да сам био једноставно срећан? Јесте, и тога је било, али ме је ипак гушио страх, више но пред првим јуришем у рату. Срећом, она није била сама, била је и њена другарица с њом. Много ми је олакшало положај и то што ме је она прва поздравила, и то са ви, јер шта бих, кукавац, да ми је рекла: ти?

— А ви сте се, комшија, баш понели! Извините, молим вас да нам....

Тако сам и ја лакше узео на себе позу пуноважног предавача. Гледао сам стално у другарицу, говорио сам њој, а од Бојке сам имао онај утисак беле светлости и милине, ма да сам приметио да ме она непрестано гледа отворено и право у лице.

После смо се чешће виђали, разговарали и шетали пред нашим кућама. Тема увек иста: школа и књиге, моја поза вазда озбиљна и моја пажња увек упућена другарици. Добра девојчица, држао сам је се очајно као ограда над вртлогом, док њу једном не одазваше изненада, те ми не остадосмо на само. Наравно, био сам изгубљен, осећао сам како ми кроз уши, кроз празну лубању врео ветар дува. Ћутали смо и ћутећи стигосмо до њене куће. Ту ми она одједном несташно рече:

— А, вама се свиђа Љубица?

Не црвен, него усијан, почех се бранити:

— Ко? Ја, мени, што?....

— Па.... то се види....

Ја и нехотице, више преклињући, погледах у њу, и срећом се с њеним очима које су колутале као куглице од црног стакла. Какво је лице моје изгледало не знам, тек видео сам како се њен лукави осмех расплинуо, а кад још промуцах:

— Немојте, госпођице Бојка, немојте бити свирепи!....

— она се као наже да ме боље уочи, па јој се лице полако обли руменилом. Затим диже руку, попрети ми маторски кажипрстом, па се нагло окрете и нестале. Мене само шину по ушима оштра реса на крају њеног црног курјука, а у ушима ми запева њен скок по степеницама и удар стаклених врата.

Ја сам био срећан што она осећа да ја њу волим и што она прима ту моју љубав. Мени је и то било доста тада. Један поглед, један стисак руке, и ја, све да сам и хтео, не бих могао ништа више да рекнем и тражим, тако је моја душа била пуна до руба и срце набујало до прскања. Моја је љубав била за мене тако велика и тешка као велика стена од злата, коју сам примио на плећа и коју морам понети, не клецајући, преко планине која се истурила пред мојом младошћу. Ја нисам рођен да срећу олако прихватим. Мени Бојка није била жена коју пруженом руком могу да дотакнем и присвојим,

она је стајала у оној висини и даљини где је сијала звезда мога крајњег магловитог смера, до кога ћу ја доћи тек после свих напорних, мужевних дужности. Зато, до правог љубавног изјашњења није ни дошло; али, слушај, како је, на жалост, и дошло.

Једне вечери мој отац је врло узбуђено говорио с мајком о женидби неког мог ујака из далека, веома симпатичног и стаситог адвоката, почетника. Отац се чудио што он узима извесну девојку, кад нити је богата нити је лепа: може се пре рећи да је ружна. Мати на то климне на мене да изађем, а ја, — тицало се љубави! — и против обичаја, застадох код врата. И чух само толико:

— Каква то може бити љубав? То није природно.

— Чекај, док ти кажем. И ја сам се чудила, а он ми је признао: видео ју је каже, на савском купатилу. Други је, знаш, овај данашњи свет! И каже, он је прошао много и видео много, али тако лепо женско тело никада није видео. И одонда се заљубио у њу, и не може, вели, без ње...

Више нисам чуо, али и то је било довољно да ме из основе потресе и исповрти. Све што сам дотле чуо, видео, прочитао и сазнао, а што је само пирнуло преко мојих чула, сада ми одједном постаде разумљиво; друкчије, рељефније и бруталније. И као да је неко одврнуо заклопац на оном скривитом казану у мојој души, у њему одједном клокоћући провре, и прекипе шикћући густа и млада крв. Те исте, читаве ноћи ја нисам могао заспати здравим сном. Чим склопим трепавице, а из мојих књига почну искакати беле грчке Афродите и римске весталке. Рубенсове презреле Амазонке и Рафаселове Форнарине, и, оживеле и вреле, сручавају на мене своју баханалску пожуду. У ту лавину од наготе уплећу се и све моје познанице, и оне непознате пролазнице, цепајући са себе одело и церећи се. Трзао сам се и отварао очи од страха да у тој гужви не запазим и њу, а осећао сам да је и она ту, међу осталима, и да и њу исти зао дух гура пред моје проклете зенице: да ми је покаже у трагичном блеску њене женске голотиње.

Ујутру сам се осећао крив и отрован. Кад ми је девојка узела обућу, тргао сам се од страха. То је жена ушла у моју собу. Нисам смео мајци у очи да гледам, јер нисам могао да се ослободим помисли да сам оно чуо из њених уста и да је, најзад, и она женско. Коју год сам жену срео на улици приметио сам да јој се ближим, и да пролазим мимо ње друкчије но досада. Ја знам о њој, од овог часа, што досад нисам знао, и видим што досада нисам видео. Ма колико се моја крв пропињала, оне су ипак сиромашније изгледале сада. И оне најлепше, чије је тело цветало под тканином, и опирало се о њега. Њу нисам хтео да сретнем. Али кад ми већ

ни светитељке у оквирима, са иконостаса, нису дале мира, ја сам је сачекао на нашем углу.

Чим сам је видео из далека, запазио сам докле јој допиру сукњице и како јој се кукови наизменично нишу. Стога окренем очи у страну и рекнем јој :

— Причекајте, морам нешто да вам кажем.

Она је одмах спазила промену на мени и узнемирила се.

Стигавши на пољану, она стаде :

— Шта је? Што не гледате у мене ?

Ја је погледах тада, и то је било први пут што сам је загледао истински. У њеним очима је стајала, непомична, округла девојачка успахиреност, а на блузи назирали су се шиљци, као из меке земље два проклијала зумбула.

— Бојка, немојте више говорити са мном. Ја вас више не волим — онако !

— Што ? — она рече несигурно ; али кад се заустави на мојим очима, она поцрвене и махинално прикопча жакет. Па одмах затим поносно трже главу, презриво се осмехну и, без речи, окрете ми леђа...

.... А видиш, варао сам себе. Ја сам је и даље волео. И после, и када сам пао у шаке пропалих жена, мислио сам о њој најлепше и најчистије мисли. Но, било је касно. Она је пошла својим путем. Дошао је рат, удала се, растала, и сад је пријатељица Радетића дрогеристе. Богзна који је по реду после рата, и, богзна, колико ће њих још доћи на ред !

— Шта је радила кад те је видела ? И хоћете ли се још састајати, а ?

— Немој тако да мислиш ! Кад ме је угледала, знаш како се обрадовала ! Али искрено ! И одмах је добила онај стари израз на лицу, упркос годинама, упркос свему преживљеном, и кроз оно гадно белило и руменило. Оставила је своје друштво и села је за мој сто. И видео сам како јој је мило што сам се уздржао само на успоменама. Чували смо се да не кажемо да се кајемо за онолику наивност ; а, напослетку, што да се кајемо ? Лепо је било и оно, и какав би нам био живот, у овој прљавштини, упрскани обоје до гуше, да није било и онога ! Молила ме да се чешће виђамо и разговарамо, и, буди уверен, да ни она при томе ништа даље не мисли. Ја сматрам, ми смо, нас двоје, сад већ немогући, за један однос, онакав, као мужјак и женка. Чему би нам још то требало, ух, та јадна, тобожња, накнада !...

Молим те, немој бити Србин, немој да ми се ругаш !

Вељко Петровић.

ОПШТИНСКА ДРВА.

Сеоска идила.

Новембар. Снега још нема, а мраз стегао. Над ниским селом почели да се вију сиви димови, само јутром и вечером, јер сељак штеди гориво. Само у учитељским становима гори по ваздан. Лако је њима, општина купује дрва.

У великој кући од три стана два су заузета: у једном управитељ и госпођа, у другоме две сестре учитељице. Цео трећи стан је влажан и стоји празан, а у та два заузета само су по једна соба и кујна суве. Ту је кућу један сеоски омршавели газда продао школи још давно, кад су његови били на влади, за 18.000 динара. Курталисао се и капитал примио. А сад, пошто је стан непотпун, а господин управитељ паметан човек, општина плаћа додаток на квартирину. И љути се, разуме се, на ону владу што је купила влажну кућу. И опет се не љути много, јер је г. управитељ „наш човек“, и има стан и прима станарину. Тако се газдује у нашем селу.

Кућа је на углу двеју улица. Собе су високе и гледају на улицу, а кујне у двориште. Кад учитељице ујутру доручкују у кујни, оне кроз прозор виде шупу и под њом велику гомилу сувих дрва.

— Ала нестају дрва — каже млађа учитељица. — Госпођа управитељка ложи вазда сва три одељења. Што да не, кад други плаћа. — Она хоће да исуши општински стан општинским дрвима — каже друга сестра.

А управитељка из своје топле, кафом и дуваном намирисане кујне говори мужу:

— Ове девојке као да сву ноћ седе и дрва горе. И шта раде, уче француски! Треба им француски у селу. Ако хоћемо искрено да говоримо, ни ми не штедимо, али оне просто прождиру. И не пада им на ум да то није баш поштено. Увек се праве важне, неће тобож од деце реграцију, а општину гуле.

Господин управитељ је погледао у заиста много смањену гомилу дрва, завртео главом, и казао жени да му сипа још једну кафу. И задимио поново.

Тако је мислила сеоска интелигенција коју је одвајао само по један зид у великој влажној кући и у великој сувој сеоској школи.

Све се у нашем селу штеди, то јест, сваки своје штеди, а општинско нико не штеди; то је туђе, од тога ако можеш штогод да огулиш. Зато сељаци и не замерају, него завиде учитељима.

Дошао шећерџија из вароши, па продаје црвене луше и шарене бонбоне. Виче кроз све село :

— Децо, плачите, да вам купи мати шећерлеме !

— А одмах ! — каже најбогатија домаћица у селу — без проје не може, а без шећера може.

Па и за проју сиромашнији кажу : не ваља кад је добро самлевена ; слатка, па се много једе.

Код нас се у селу све штеди, само се двоје не штеди : ракија и белило. Ракија се пије и ујутру и увече и пре јела и уз јело и после јела, и хладна, и врућа и млака — увек и свакојака. А већ за белило се зна да оно даје лепоту, а лепота је женска срећа. А кад се тако нешто може купити, онда зашто да се штеди. И жене су се мазале густо, оздо белилом, а озго руменилом. Једна добронамерна сељанка посаветовала чак и учитељицу :

— Што се мало не уградиш за овај дан ? Како си грозна !

Учитељица је одговорила да се њој то не допада и да није здраво.

— Е, госпа, и кућа је лепша кад је окречиш.

Учитељица се смејала са својом сестром. Знала је да је зову „она жутоглава учитељка“, јер није хтела да обоји своју лепу плаву косу. Колико се плавих лепота код нас у селу нагрдило ! У нашем селу само црна коса и црне обрве вреде. Тешко оној која је „модроока“, јер све се може обојити, само се око не може обојити.

Па ипак. Има чудних ствари у свету. Прва сусетка учитељица је, једна кошчата, не више млада, мршава жена која има зелене очи, и на којој ничега лепога нема, чак има нечега демонскога, па њу опет људи воле. Можда баш због тога ђаволскога је и воле. О њој сељанке говоре шапатам. Кажу да има урокљиве очи ; помиловала једно мало дете, па умрло. Изгледало је да има у њеноме животу нешто тајанствено. Имала је једнога човека који јој долазио ноћу, и то је хтела да сакрије. Учитељице је поздрављала љубазно. О доброту њенога срца није могло бити ни речи, али има нешто чудно у човеку. Није она имала никаквога интереса да буде у добрим односима са учитељицама, а њена љубазност према њима није била притворна. Она је искрено желела да оне имају о њој добро мишљење. Једнога дана, пошто назва Бога, рече девојкама :

— Што ви ноћу дуго седите ? Шта радите, побогу, до поноћи ?

— Читамо. А откуда ви знате ? — одговори млађа сестра.

— Спавам и наспавам се, па се разбудим и погледам на прозор, а код вас још лампа гори. Креснем машину, погледам на сат : — поноћ. И мислим : дању у школи, ноћу читају. Да ли су од меса, или од камена ?

Учитељице се смеју. Старија после прича млађој да та Стевана има једина од сељана сат у кући и још доста других скупоцених ствари.

— Видела сам јој ћилиме кад је тресла. Красни су. А она спава, па се наспава и разбуди се да види јесмо ли ми легле.

— Она некога чека. И чуди се нама које никога не чекамо.

Тако се у селу котрљају дани. Негде се дани возе у каруцама, а у нашем селу се котрљају по замрзнутом блату. А дрва све мање. Послужитељи се нешто дошаптавају.

И једнога дана госпођа управитељка долази учитељицама у поверљивој мисији. Готово одушевљено им саопштава :

— А ми имамо компанију за дрво. Греши се човек ; ја сам мислила : ала госпођице ложе, баш хоће да се освете општини. А оно се нашао још неко да се на наш рачун греје.

— Ко то ? — питају учитељице радознало и признају да су и оне мислиле исто о управитељци.

— Прича мени Живко : — Питам ја Миленка : — Ама ти се ваљда одра секући дрва ; твоје госпођице горе за две наше куће. — Боже сачувај, моје госпођице горе сасвим обично, а ти за твога господина и госпођу скидаш са гомиле толико као да их продајете. И таман се они договарали да поделе целу гомилу, па да виде ко ће више потрошити, кад Живку падне на ум да можда нема ту и нека тета лија. Није он цабе дошао с робије. И заиста...

— Али госпођо, ко, ко краде дрва ? То још нисте казали — питају учитељице.

— Стевана, прва комшиница, богата удовица.

— А ! Зато она гледа до колико сати ми увече седимо. Пита нас шта радимо толико. А њој дуго време да чека.

— Али то можда није истина — покушава да је брани млађа учитељица која је одскора у селу.

— Истина је, Живко јој ухватио траг. Сутра ће с пандуром да чува стражу.

— А зар је Живко био на робији ?

— Две године, окривљен за убиство, па га после помиловали. Није било доказа.

— Ваљда није заиста убио човека ?

— Не зна се. Он неће да призна. Каже обедили га.

Учитељица се замислила. Богата удовица краде дрва, а убица хвата лопове. Је ли могућно ? Тај послужитељ Живко који је тако лепо умео да закоље и испече на жару јагње и прасе изгледао је као да не зна за гори злочин.

А сутрадан, кад се учитељица разбудила, био се већ десио читав догађај. Ухватили лопова на делу.

Преко ноћ је пао снег и покрио белом кадифом сирото ружно село. Око школе се ужурбао народ, све неки старији људи. Преносе дрва из Стеванине авлије у школску под учитељску шупу. Пада снег и сипају шале. Читаво весеље.

— Она то одавно ради. Ево ово су још летошња дрва, а ово су ова нова, сува као луч — говори један чика, а брци му поскакују и обрве подигравају.

— Не пада снег да помори свет, него да свака зверка траг покаже.

— Али како је смела по снегу да иде у крађу? — пита трећи.

— Ти би био паметнији! — додацује један.

— Рачунала је завејаће јој траг до ујутру.

— Жао јој било да дангуби. Море услади се то.

— А ти си пробао?

— Вели жена: први комшилук, лепо се живе; кад могу учитељице да се греју џабе, што не би и она.

Пренели тако добра двоја кола. Иду људи улицом, виде народ и питају шта је то. Моба! објашњавају им чике с највећом вољом. Ко је у послу, одлази даље, а ко је пошао у кафану, остаје ту и придружује се моби.

— Лепа забава у први снежни дан.

— А шта ради она? — упита један дошљак.

— Плаче и проклиње. Каже да су врљике њене; пре неколико дана их је довукла из винограда.

— Па, људи, је ли она ухваћена на делу? Да се не грешите?

— Ми њу спасавамо да више не грешу. Вребали послужитељи с пандуром и ухватили је на послу. Ето Живка живога.

— После поноћи — прича Живко већ по десети пут — кад су госпођице угасиле лампу, она се полако ушуњала на њихову капију. Право дрвима, врљику заметнула на раме, па брзо у своју авлију. Само је убаци у снег, па хајде натраг за другу. А све се обазире као змија. Да је помало узимала, не би се ни познало, него се острвила.

— Сирота, толики труд, па узалуд.

— Ем нема дрва, ем срамота.

Тако разговарају сељаци. А снег весело пада на кожухе и на шубаре, на бркове и на браде. Кроз бели облак провирује сунце, једва се назире, али изгледа тако весело, тако расположено као да му се врло допала сва та шала.

Свему има краја. Звонце звонило, учитељице отишле у школу, сељаци се разишли кућама и кафанама, да причају Стеванину бруку. Само је под надстрешницом остала огромно

велика гомила дрва на коју је несташно падао снег, али није могао да је покрије.

У подне су пандури одвели Стевану у апсу.

Неколико дана се само о томе говорило. Лежала Стевана четири дана апсе. А после... Некако се удесило. Разговарала управитељкина мајка о томе са млекарицом и казала :

— Ето, ко се овајдио од лажи и од крађе ?

— Бога ми, овајдили су се многи. Ко се овајдио од поштења ? Ја и мој човек једва опанке купимо, а ено лопови носе и чизме и ципеле, и плитке ципеле. Њима помаже лаж и крађа. Ето и Стевана. Грејала се ко зна откад школским дрвима. А сад појео вук магарца. Да сам то ја учинила, мене би у казамат, па годину, две робије.

— Па и она ће бити кажњена.

— Хоће ђавола ! Ено ослободили је. Био њој дужан председник општине десет банака, па она њему опростила дуг, а он њу ослободио. Кажу да су се и кметови мало омастили. Па сад нека послужитељ и други пут хвата лопове на школском имању. Могли би још и да га истерају.

Стидела се мало Стевана, па опет почела да излази на улицу. У селу се брзо заборавља и брзо опрашта свима осим пукој сиротињи.

После две године нико о томе није говорио. Једног летњег дана пред вече млађа учитељица је довршавала неки рад код отворенога прозора. Пред Стеванином капијом неколико жена. Разговарају о томе како су некога из другог села обедили за неку крађу и хоће да га осуде. Улица мала, а сељанке говоре гласно.

— Јао, тако сам ја страдала од душмана ни крива, ни дужна за она проклета дрва. Ето зна госпођица, нека каже.

Тако је рекла Стевана и погледала је учитељицу. А учитељица није ништа одговорила, само се склонила с прозора.

Милица Јанковић.

ЧУДОВИШТА.

Изишао сам у подне у стари манастирски врт. У јулској жези она чуда, која људи зову цвећем, спавају. Нигде једног цвета на зеленим ружама, љиљани су увели до корена. Бистра вода протиче танким млазом кроз камени олук посред леја. Предање каже да је том водом Свети Павле опрао некад очи, на овоме месту. Стари зидови, упивши у своје камење све давне сунчане дане, жуте од страсти, грчевито грлећи свој бршљан. Вековне маслине бацају на позађе толасту, масну сенку, а древни кипариси издижу се као проповедници. У пљуску воде зује златне пчеле опијене врелом сунчаном светлошћу и свежом, врло хладном влагом. Слатко се гута та емулзија. Она груша крв, али је и чисти. А мирни гуштерови леже на својим шапицама, загрљени у свом сну као деца у сну, потпуно подани слатком пијанству.

Небо је плаво и дубоко, поглед у њега замара очи и душу. Бели облаци заклоне кадшто сунце, да затим опет побегну испред његовог огњеног ока, зачикујући се незграпно међу собом, као бујни сеоски момци. Јурећи на север вртоглавом брзином, која заноси вид, они изничу изнад земље као љубавник, који пролази поред куће своје драге и неће да сврати.

А мир је величанствен овде доле међу овим стварима. Чује се само клокотање бистрог потока и једнолик тон пчела, који га прати. И осећа се као да само у једноме саркофагу још живе нека бела чудовишта. Смокве су погружене, бледи viseћи лимунови не миришу. Једино ја можда што сам будан у овоме староме врту.

Очишћени молитвом и занесени локалном археологијом тамо спе свој поподневни сан стари и отмени редовници. Они су језуити, начитани и ортодоксни, овапућени хришћани, питоми као голубови и лукави као змије. Они су прилегли да одморе анђеле у својим срцима. Ја немам свога анђела, ја сам изишао у овај страсни час са демоном у срцу, да га науживам тајних лепота. Изишао сам у врт да се предам овој зрачној топлоти коју воли моја кожа.

Дуго сам седео испред једног зазиданог портала, дуго дуго, као онај свети калуђер који је вековима слушао божју птицу. Седео сам осећајући како ме испијају својим очима полусавњиви гуштери и оно чудовиште из саркофага. Увиђао сам да

губим душу подајући се овим погледима и не одбијајући их ни једним гестом. Али ипак сам остајао непокретан, да их не будим из заноса који ми је пријао.

А кад сам клонуо од овога уживања, ја сам пошао у хлад. Ишао сам уморно и заустављао сам се код свих ствари да их посматрам. Јер су неке ствари и цвеће лепи кад спавају, као и жене и младићи кад спавају. Гле! и вода, која је изгледала још будна живела је у полусну заносом вина. Дремљиве капље су се покоравале Њутновом закону о гравитету и у свом су жубору бунцале о похотљивим усхитима својих снова. Један распети Христос наслонивши своја пуна камена уста на киту жанрових цветова коју му је пружала једна елегантна грана — изгледао је као да ће тек увече дићи своје спуштене веће и показати велике јабуке својих уморних очију овом врту у часу буђења. Предосећао сам да ће тада заљубљено замири-сати све лишће... Кад сам оставио Христа, дуго сам играо с пчелама; дражећи их димом од цигарете јурио сам се с њима око мирнога базена. А затим сам, на латинском, гласно прекорио руже бесцветнице и проклео их као Христос смокву. И севши у подножје једног водскока, слушао сам његове проблематичне изјаве... Причао ми је о женама и младићима који умиру од страсти у топлој морској води, грљени финим мускулима таласа... Узев с тога водскока неколико прегршти воде, хладио сам своје чело. Уквасивши сву своју косу, раширио сам своје руке и зажмурио па сам дисао дубоко и полако као што се чини у тајном загрљају и сунчао сам се. А потом сам пришао саркофагу који је био претворен у вазу.

На његовим су боловима крилата античка божанства, (наравно примљена без ритуала крштења у католичанство — због крила!) оплакивала једно дивно људско створење положено на венце од жира. Са његовог откривеног тела ожалашћени су се надањивали лепотом. Зато су усне крилате девојке биле тако мирне, а руке крилатог дечака дивно опуштене преко ногу онога који је лежао. У томе саркофагу — о дивна идеја Ренесанса! — очи некога калуђера који је био Славен и који је имао лепу душу сагледале су једне зрачне вечери чаробну саксију у којој се могу неговати лепе форме, јасне боје и фини мириси. И ко зна колико векова — шта ме спречава да у то верујем? — расту у овој вази бели каранфил попрскан црним пегамма и крупноцвети шебој, који има нежну боју хлорних испарења; загрљени и припијени једно уз друго, ови цветови су ме очекивали без покрета...

Кад сам видео то чудо ја сам застао не дишући, а кад сам пришао дрхтећи и отворених уста јецао сам од нежности и сможден овим призором. Морадох да клекнем од слабости и положих своје хладно чело на врелу ивицу каменог ковчега; обгрлих оберучке његове тужне рељефе, па ћутах, раширих

ноздре и гутах оне узвишене материје које су преливале рубове врелог мермера као нека невидљива течност, власта као отрови са звезда, с музиком својих покрета... Та се топла материја утапала у моју душу и опијала ме докле год нисам осетио да се у свакоме моме куту мирис шебоја и каранфила не повише кроз расточене призме рубина моје крви као Леда и Лабуд у опоју љубави, бола и умирања.

Обузимала ме је ватра и чинило ми се да заиста умирем.

А кад су ми на влажне руке стале слетати пчеле, да сишу мирисе који су потекли кроз њине игре, ја сам у усхиту и плачући захваљивао Богу што сам доживео овакву срећу и овако узвишен час у коме сам преживљавао све земаљске страсти, кроз сва своја чула, стопљене у један осећај, у једно осећање, у један тренут и један смисао.

И пре него што сам се дигао са колена, заветовао сам своме Господу да ћу својом крвљу написати ову лепу песму.

М. С. Јовановић.

ГОСПОИНСКА НОЋ.

Ноћ лета сазрела, кад звездане кише
Небеса шипају. Ноћ мириса млака.
Широко спокојство не ремети више
Нити звук зриказца, ни шум боровњака.

Само ромор шири још водоскок давни.
Прскајући цвеће заспало, што веје
Свој дах успавани у вас окд тавни.
Тишина је пала на пуне алеје.

Мир је обузео и пауке ткаче.
Прах са звезда лије музиком безгласном.
И безброј очију жудње флуид зраче
Човечанске крви снагом сладострасном.

Све почива ноћи ове божанствене:
Само бди и влада снагом духа злого
Деспотски, свемоћни нагон прве жене
И чар преисконска човека првога.

Даница Марковић.

ШТА САЊАМ И ШТА МИ СЕ ДОГАЂА.

I.

Ко ће знати времену крај,
Ветру пут, тишини име,
И шта је то
Што мени подгриза мисли и разара сан ?

Сваке ноћи подмукли гости дођу,
Невидљиви, нечујни,
И огњеним песком ми заспу уста и очи.

И док се упорно хватам за сећања
Светла неба, мушкога хода,
Плодне самоће и дела,
Они стоје виш моје главе, невидљиви, нечујни,
Чекају да будем
Мртво тело у мртвоме мраку.

Ал' мене јутро избавља и диже
Небеским сунцем, водом, младим лишћем ;
Музика ме вида ;
И прамен нестална дима у даљини
Крепи наду,
Сећа на дане кад сам знао за радост.

II.

Још касно у ноћи
Неће да се смири град.
Из првог сна ме трза дивљи крик,
У ноћ се расипа. Јаук или смех ?
Да л' љубав крију пусти паркови
Ил вино пију двојица, —
Горко вино : у здравље исте жене ?

О, знам ја земљу и њене дарове.
Ја тражим сан,
Свет, дубок, и непознат.

III.

Дани се гасе.
У ову јесен ничу жеље у мени
Кд у најлуђе пролеће.

Огромно небо јесењег дана.
Касне тице. Сан.
Сан у сну. И снови губе лице
У вечној магли снова.
Огромно небо и понор маштања,
А никог нема да ми руку дода.

Туђ ми је земаљски пут
И људско лице.

Само још ноћу, док пролазим улицама,
Пустим и мрачним,
Причини ми се да ме неко зове
По имену.

IV.

На туђем мору. Не прате мене
Сенка доброг вођњака
Ни вишеградска стаза, увек тужна.
Бледе благослови.
Тону дарови у данима и мору ;
Гину ожиљци рана и миловања.
За увек !
А изнад мене и неба и мора
Једино име, целъ и знак и снага :
Жеђ моја бескрајна времена и света.

V.

Заборављене радости месеца Јула !
Сад тамо у топлој тишини шљивик зашуми.
Вече се слути.
Стазама које кући воде понеко хити.
Зелен вал, риба ил' тица
Проломе тишину.
Даљино, мајко свих жеља !

Заспo је возар
На скели коју љуља
Вал родне реке.

Иво Андрић.

ПЕСМА О МАЈЦИ МАРИЈИ.

Несрећна мајко, Маријо бела,
у цвету твог тела
далека прошлост сребрном песмом звони,
и мирис наших тихих њива
нагони душу да спокојно снови.
Мисао се отела
Старчевом мигу ;
из очију твојих и под небо се вије
и у слатке речи ромони,
у невином, сетном подвигу.
А прошлост скрије
за скуте твојих широких хаљина,
и спута Мисао, жељну даљина.

Ноћ се сурвала у твојих сања стубе
(патња је судба оних који љубе)
и душе су пуне части
за оне, који ће их спасти.

Несрећна мајко, Маријо бела,
љубимо на свом путу трагове твог тела.
Жеља је твоја обукла видљиво ткиво ;
и Син ти је — као и ми — већно о срећи снови.

Жалост се проноси кроз душе наше
обамрле од мука ;
шибани и гоњени
ишли смо сури по градовима крвавих славолука,
испод звездане васионе,
што у црвеној екстази крви у сумрак сваки тоне.

Маријо, мајко патња и удеса
што кобно кликћу пред прагом душе,
све се сурвава,
сви се олтари руше
и нико своје снове не спасава.
А када поглед допре иза небесних завеса, —
црна, очајна тмина
откуцава дане и ноћи што иду.

Д. Васиљев.

ДОЗИВАЊЕ ХАМЛЕТА.

Познији хроничари нашег времена, који буду социолози и интроспективци, мораће дати израза свом чуђењу, што се у овом нашем времену и под овим околностима ипак нашло људи који су писали озбиљне књиге, који су служили уметности и култури без обзира на некултурно доба. Ако буде савести у тим хроничарима мораће бити забележени они, који су с огромним душевним напорима одржавали минималну линију културне свести сред материјалистичког, деморалисаног, скоројевићког друштва с модерном пљачкашком организацијом. Познији хроничари нашег времена мораће нагласити да је у ово доба била нека врста херојства — или лудаштва, бавити се искрено духовним проблемима, као што ће вероватно рећи, да ово садање друштво, једном своје делу, није заиста заслужило боље духовне хране него што су футуристичка ачења и дадаистичке циркусијаде, које су у ово безкомпасно време догнале у нашу некритичну средину произвољне струје „духовних“ канала са Запада. Али ће морати хроничари забележити и то, да је здрав инстинкт наше расе, и под свакодневном загушној лармом књижевних рекламера, подржавао стално отпор својих истинитих латентних духовних идеала противу лажних и наметнутих облика без садржина. И да је тај инстинкт, колико се није одразио у савесном тражењу свога оригиналног израза (до чега се лако никад није дошло!), радије посизао за вечним и општим духовним тресорима, него да без поговора трпи, да се под фирмом наше „модерне“ културе преносе лажни облици са оних тачака развитка цивилизације, на којима се Запад почео дегенерисати, или, који у најмању руку значе његов умор и беспомоћно блазирано јурење за новим под сваку цену.

Они, који и поред овог општег презирања духа и укуса осећају потребу духовног и душевног живота, морају се ограђивати против декласирања тога живота удубљивањем у опште људске проблеме. Конкретни и сувише изразити „Umwertung“ садашњице изазива нужно једно приближавање вечним питањима, у којима има велике сагласности у људским судбинама, где има универзалне истоветности ритма живота, где има оног нечег што је обележено границама Шекспирове изреке: *The rest is silence*. То одвраћање од безобзирне јур-

свакодневице, то приближавање опште светском, опште ом (најзад макар и комичком, иако је мање вредно), надвременом и надсадашњем, обележава ону почетну оријентацију животничких снага, која ће, кад постане јача, носити својој религијозној основици истините смерове наше оријенталне културе, које још немамо. И кад ти смерови и те снаге једном добију своје корито културне реке, све ће разне футуристичке и друге декадентске гљивице и биљчице изгубити своје тле и плинати површином те струје немоћно, служећи на подсмех и забавицу. Дотле ће се и наше друштво мало оријентисати и одморити, јер, мора се признати да је и вековни хисториски умор много крив, што још не можемо да се одамо правом нашем културном животу, што још живимо без живе свести о томе, да *само шражење по нама самима, а никако преношење страних облика и начина израза*, може да доведе наше друштво до јаког културног размаха.

Кроз дела високе уметничке вредности наћи ћемо најпре овај израз. Ми, који у борби погубисмо темеље религије, а не имадосмо времена да створимо за себе духовно упориште од наше науке и философије, — морамо да гледамо на нашу уметност с троструким очекивањима. Она је најближа човеку, она му најпре може дати оријентацију и уопште мира. И треба да се зажелимо драма и романа који ће донети истиниту нијансу наше човечности, у којима ће конкретни душевни човек бити дигнут до универзалног типа са човечанском судбином. Без широких моћних жеља нема ничег, никакве величине. Зато: Његошевске концепције с модерном проблематиком! А никако уски немоћни реализам с једне стране, ни пренешени футуризам, и све остало слично, с друге стране. Нека се наша култура изграђује на унутрашњим сукобима наше колективне савести, у знаку једног новог идеализма, у којем ће послератни човек, уморан и загрижен сумњом у културу, моћи наћи *Бољег Себе*. По осећању, а не по програму.

И док се вероватно, у лаганом припремању стваралачког елана, међу нама неосетно скупљају оне снаге, које ће избацили та наша висока уметничка дела, — ја верујем у нашу културу, — дотле нам добро долазе и озбиљни коментари великих универзалистичних дела. Ми још на жалост носимо на себи многе ознаке колонијалне културе, премало самосвести имамо и гледамо препонизно на цивилизацију Запада. Не водимо још за сада рачуна о побуни наше душе која хоће своју слободу. Али може и њој од користи да буде кад се, макар и са Запада, узму дела највише вредности и кад се помоћу њих, уз њих, поводом њих изрече која наша реч, обележи наше схватање о свету.

Хамлет је код нас вољен. Мистична осећања вечности, изнешена у ритму и облику великих дела, дата су и младим и старим народима. Наше чежње радо дозивљу пред себе тај дивни хиц, у којем су тако многи нашли скривене делове своје душе. Послератни, огорчени и нерадосни поглед човеков радо се обраћа према сродностима патње и понижењима судбине, која доживе принц-човек Хамлет.

За последњих неколико година добисмо, не баш пуком случајношћу, неколико студија о Хамлету, добро примљених, радо читаних. Поред књиге Цихлар-Нехајева, Светислав Стефановић и Милутин Чекић дају врло занимљиве студије, Сима Пандуровић један масиван литерарни рељеф. И најзад Дворниковић.¹

О Хамлету је тешко писати, јер је тешко доживети његов проблем у целој његовој компликованој укупности. Снага доживљавања зависи од снаге душе која доживљава. Колико, кроз доживљај, обухватамо свет, толико смо се, више или мање приближили његовој тајни, загонетци или решењу, ослобођењу, на крају крајева. Огромно мноштво људи доживело је себе у Хамлету; али сва су схватања субјективна и још увек наћи ће људи новије и детаљније себе у томе делу уметничке радиоактивности. „Хамлет“ је затворено, савршено заобљено уметничко дело; но принц Хамлет остаће отворена књига душе за све оне који имају вољу и моћ тражења по људској унутрашњости, а које не могу задовољити философски и научни системи.

У Хамлету речи имају чудновату моћ: да стално извиру из најдубљих дубина свога полагања; да су једноставне, али да клизе по оним границама наших чула, где се у вечито непознатом мистерију спајају крвне станице са спиритуалним функцијама. Хамлет је можда најјачи израз људске речи — као — објављења; у тој драми декор и време бескрајно су споредни. Доминира магија Речи, у којој су сви почеци. За тренут се може ту доживети ритам и динамика целог једног историјског лука којем се тетива напиње од оног библијског: У почетку је била Реч..., до другог краја, у шуштању и треперењу звезда: Остало је ћутање...

Али не треба ни почети писати о Хамлету, јер се одмах стотине питања намеће и почне се ређати страница за страницом. Једно питање надрасте друго, једно доживљено сазнање покреће даље, — готово до последњег умора. Коментари Хамлету прерасту скоро увек замисли ауторове. То се догодило и Дворниковићу који се, радећи студију о Хамлету инспирисао за једно дело широких сразмера, за упоредну „психологију великог песимизма“. Оног до кога је Хамлет дошао

¹ Владимир Дворниковић, Студије за психологију песимизма. I. Шекспир—Хамлет II. Крањчевић. 248 стр. Загреб 1923.

кад се згрозио над самим собом, над човеком кога је открио око себе и у себи. Велика уметничка дела су инспираторска и евокативна; она подстичу духовну делатност, она отварају нове хоризонте, скидају завесе са скривених делова, изазивају на површину способности, којих без тога не бисмо били свесни. Десило се то и Масарику који је, читајући Достојевског, открио у њему синтезу Русије и морао посегнути, да би га објаснио, до почетка стварања Русије.

Два прва поглавља упоредне психологије великог песимизма, Хамлет-Кранчевић, одају писца одличних квалитета; резултати његове философске интуиције, његов начин непосредног прилажења стварима, могу да нас учине радозналим на обећане даље делове: Буда и Христ, Шопенхауер, Бајрон, Леопарди. Његов метод је типично прагматичан и славенски, поткрепљен довољним знањем и свагда са изразито одржаном линијом основне замисли-доживљаја. Хамлет је ту посматран као „типична душевна конституција“, у којој се један доживљај по унутрашњој законитости пење од личног бола до свељудског, да се узлазећи од самопрезира пропне у „космички цинизам“.

Хамлет је, по Дворниковићу, дубоки сазнавалац који сагорева у свом сазнању. Бол свога сазнања узима он свом тежином на своја човечија леђа и проживљује га потпуно, до краја, и постаје тако Христ човечијег бола над собом и својом несрећном грађом. Проницавим погледом прозире Хамлет грађу света, од најближе околине до руба козмоса. Догађаји око њега отварају му очи и прожимају осећањем грозе његову душу. Чим је дубље бивало сазнање, тим је јаче расло то осећање, — а чим јаче то осећање, тим опет дубље и оштрије подбодена анализа, тим бржа, грозничавија рефлексивна. Једно понешено другим у бескрајној спирали чини Хамлета на крају крајева туђинцем и свету и акцији, и велики дух се сурва у празнину, као сувишан. Али је диван пут тога духа од сазнања до пада. Хамлети, то су „изажете утеловљене савести култура и генерација.“

Треба дати прилике људима да што чешће доживе тај пут. Књига Дворниковићева даје доказа, како се истанчано и плодно може прећи свака стопа тога пута.¹

Нека Народно Позориште да Хамлета. То је драма којој ни „сви позоришни режисери овога света не могу одузети душу“. Раздражени нерви већ малаксаше од кино-сензација и ускоро ће се зажелети опет часова мирно-трагичних уживања. Кад судбина не тапка као вештица, него пролази тихо и незачуђено, као сфинга која се из своје речите скамењености помакла чудном грацијом вечног ритма.

¹ Писац ће сигурно доцније обратити већу пажњу на стил и језик. Штета је за садржину, овако.

Ранет et ceteris ! Викали су тако сви народи у хисто-
рији. Међу забавнама више врсте Хамлет је духовни хлеб. Ту
се треба нахранити. Ту се то може. Овратне постају брзо
површне фру-фру ствари. У осталим, нека се храни како ко
хоће. Али несумњиво је да нашој култури треба великих
инспираторских подстрек, треба снажних евокација, позива
из вечности.

Када год се у позоришту даје Хамлет, позориште постаје
храм. У веку изгубљених богова нека лепоте обрета врате
буде ка исходништима вере.

Зато доживљаем Хамлета.

B. Bernap-Janковић.

СЛОВОДНА МИСАО У ДУБРОВНИКУ ПРЕД ПРОПАСТ ДУБРОВАЧКЕ САМОСТАЈНОСТИ.

... Дубровник није више непомичан. Као у некој журби,
постајао је све живљи и хитао је да што интензивније про-
живи оно живота што му је још преостало : за последњих
педесет година држава је доживела више промена, него за
ранијих двеста.

Узалазу су свештеници у катедрали певали Боту : Domine,
Pater Omnipotens, qui elegisti hanc rempublicam ad servitendum
tibi, онако исто као и пре толико векова, узалазу је кнез у
пурпурном плашту седео и даље онако исто на златној сто-
лици, узалазу су формице биле старе, кад се садржина мењала.
Дубровчани су се ослободили од предрасуда, од старих,
добрих схватања која, и ако не беху особито мудра, држа-
ваху државу вековима. Нозенов Бранд вели једном да не
треба одбацивати старе реч, док се не нађу нове. Дубров-
чани су их нашли на западу, у италијанској енциклопедији, Бол-
тера и револуционара, али их нису добро употребили; нове
италијанске идеје није требало примити за то да би се државна преграда
Французијама и тиме уништио један индивидуални интелекту-
ални живот, него да би јој се могло проузјакити трајање и
порес.

У љупкој тишини дубрвачке декорације, да је кога
принио ухо морао би кроз цео век слушати како се борови
с праском котрљају; француска најезада улази у град много
раније од француских војника.
Одломак из веће монографије о Анђелу кнезу Сорто (Сороче-
вићу), који је живео у доба пропасти дубрвачке самосталности. Сорто
мало извора који говоре о њему, Сорто је живот до сада био познат
само у детаљима; писац је успео да га да целот, заједно са епохом у
којој је живео.

Француски утицај се осећа највише у политици. И ако на први поглед изгледа да су љубовљани с краја овог века и даље она *Господа од Сетам Вавска* о којима страни дипломати и путници говоре са подсмехом, Француска је у то доба ипак нешто више за љубовљане, него ли Турска, Млечи, Аустрија, Русија, Енглеска или Шпанија.

Подложници Турске, они се нису бојали ове ислабеле царевине, чија је блатонаклона заштита могла бити само од користи; са декадентним Млечима љубовљани беху тада у најпешем пријатељству; Аустрија постаје опасна, али је још далеко; Русије су се плашили, али су сви спорови са њом били изглађивани; Енглеска је стално беспрекорна и чак пенглменска; Шпанија којој Соркочевичи имају да захвале за војводску титулу, умрала је; остајала је, једино Француска која је штитила љубовљане по Леванту још од љубовљана XIV; са њом су имали трговачки уговор који је отац Антуана Сорпа, љубовљане у Версају, две године после Кучука-Кајнарџијског Мира, Француска једнако остаје за љубовљане најглавнија сила и кад директориум ратује са Питом, љубовљани шверцом захрањују блокирану Француску.

Аустрија, међутим, нема чак ни свога представника; тек преј над (1805) шаље Тимонија. Млечи и Енглези га никад нису ни имали, Русија га држи, али је нервозни и јектаваји Фонтон вечито у свађи са љубовљаном владом и нема на њу утицаја, као ни његов предшасник, Антон Дзика.

И француски се представници пружају са владом, али је њихова улога сасвим другачија; они, доиста, мрзе сви од реда републику, али имају у њој утицаја. Андре Лемер (André Le Maître) с којим почињем листу последњих француских заступника, из дана душе мрази љубовљане и клевета их у својим извештајима, као да хоће да их понизи; то му често помази за руком. Тај је човек четрдесет година преј француску окупацију, рекао о љубовљанику: „данашта наестину граната натерало би их да се одмах предају“. Кад после осам година, сав жуљан, затражи премештај и оде негде у Мореју, замени га краљевски саветник, штононоша — Есупер Конселлер ду Рој — Рене Прево, околи Французи који не хте да преда своја акредитивна писма, док му не обешаше да ће га, мимо уобичајену етикецију, послати справ кнеза или му бар посланичку клипу превући фигомом. Та два француска представника, с понашањем освајача, уљубовљани некеке француски утицај у љубовљанику. Рене Бриер Дериво (La Brucère Des Rivaux, или само Brucère Desrivaux) који је дошао осам година доцније (1772), после смрти Прево, није већ морао толико да се мучи око утврђивања политичког утицаја; утицај је већ постојао. Нечастан човек, тип малих, пропалих властелиничких који одлазе у чиновнике,

непријатељ Дубровчана, он крије свој презир спрам тих ситних паланчана и одлази на њихова посела. Сладак и интиман, он се свуда меша, иде у куће и на свечаности. Консул од дужег времена, он проучава Дубровчане, он зна сваког од њих у прсте, почевши од капетанских жена на тргу, па до Кнеза у двору. Док с једне стране, например, са безброј комплимената пише дубровачком министру писма у којима интервенише у име дубровачких грађанки да смеју седети при свечаностима у партеру, што сведочи о његовом утицају, дотле с друге стране одговара Француској Академији у доба револуције кад му затражише податке о дубровачким великим људима, да их нема и у том је отишао дотле како се овде чак не праве ни метле, а камо ли да се рађају велики људи. Тај Рене Бриер и његов син Марко, звани Бруеровић, беху последњи француски представници у Дубровнику. Марко са више етике од оца, рођен у овом граду, школски друг и пријатељ домаће властеле, интимус Антуна Сорга, пословењен у својој дубровачкој домовини, домаћи песник, занимљив, чак романтичан, омиљен од свих, служио је као спона између Дубровчана и Француза; ни Дубровчанин ни Француз, он беше и једно и друго.

Паралелно са политичким утицајем, а можда и нешто брже, француски начин живота и мишљења улази у дубровачки живот.

Још у седамнаестом веку, француски путници сусрећу по дубровачким улицама пучане у француским хаљинама, а кад вас властелин на своје имање ван града позове он ће, удаљен од владиног надзора и као приватан човек, ручати с вама у најбеспрекорнијој француској ношњи. „Њима су се врло допале наше каљаче, наши гајтани, наше златне, свилене и кончане чипке и наше перје за шеширима“, вели један од тих путника. А Мармон, Наполеонов војвода од Дубровника, забележио је у својим *Мемоарима* да су француски освајачи затекли у овоме граду елиту која је имала тон и понашање какво се налази само у највећим градовима и код најзнатнијих људи у Француској, и да се жене могу мерити са највећим миланским или болоњским госпођама.

Књижевност је такође под француским утицајем. Сваки образовани грађанин говори сем латинског и италианског и француски, а Академија Дангубних још првих деценија осамнаестог века, поред италианског узима и француски за службени језик. Народни дух се запоставља, како пева Марко Бруеровић :

„Ти који дни трајеш и ноћи књиге премећућ’,
„помњиво тражећи словинског народа славе,
„би л’ узрок мен’ по срећи доказати знао
„с Пивнице јер свако до гласовита Прегата
„славне би се лако хрватске одреко старине.“

Али се за то француски писци читају колико и италијански, можда и више; у другој половини осамнаестог века почињу их већ и преводити: Корнеја нешто мало, Молиера готово целог. Један песник из породице Сорга (Соркочевића), Франатица, превео је у стиху трагични балет *Психе* и више комедија у прози. Петоро његових савременика и он адаптираше више од двадесет Молиерових дела, много више, него што их имамо у савременом преводу.

Занимљиво је да су ти преводи у ствари прераде: књижевници су учили да дубровачка складност, духовитост и латински дух имају сличности са француским животом и стога су Молиера подубровчили; локалност, имена, детаљи, шале, све је подубровчено.

За остале интелектуалне односе Француза и Дубровчана биће довољно да поменем једнога Руђера Бошковића, дубровачког језуиту који је у јеку језуитских прогона био дочекиван са дивном љубазношћу у Паризу због својих научних заслуга. Најзад, подсећам да су Дубровчани имали и извесне списе Светога Фрање Салског у преводу.

И тако, вечито у додиру са Французима, више од сто година под њиховим утицајем, Дубровчани, кад дође револуција, прихватише слепо и оберучке њихове славне новине. Од одела и књижевности, прешло се временом и на идеје, којима је ишло све на руку: и консули, и путовање властеле по Француској и читање актуелних списа. И кад пљусну јесење кише древним Дубровним, ако је ко беспослен, нека стане под сводове двора и нека пази на пролазнике: ко је носио кишобран, био је конзервативац, Саламанкез, а ко се увијао у мантил био је човек Француза, ученик енциклопедиста, Волтера, Сорбонез.

У дућанима и апотекама, Дубровчани последњих двадесет година ни о чему другом не дискутују, него само о револуцији и Наполеону. А властела у својим француским писмима више не велича мудру владу дубровачку, као што се то чинило некада. Сенатори и властела, често и сами учасници те владе, говоре о њој презриво и иронично; Антун Сорго понавља само старе, давно изговоране речи, кад у својим писмима назива домаће власти *нашом глумом владом* (*potre sot de gouvernement*) и форму владавине *извешталима и смешним облицима наше владе* (*les formes anciennes et ridicules de notre gouvernement*).

Присталице енциклопедиста, Русоа, слободних зидара морали су тако да мисле. Слободна мисао цвета; људи су без предрасуда; клубови ничу.

Узалуд Веће Умољених у очи пролетње равнодневице 1782 забрањује, претећи строгим казнама, да становници расправљају о догми или њеним тајнама, узалуд затвара за

годину дана позоришта. Слободњаштво се шири. Папа који вечито бди над католичанством овога града коме је за леђима Цариград са мухамеданством и православљем, бојао се за Дубровник. Албани, његов канцелар, стрепео је од слободних зидара и дражио је једнако владу на њих, *contro la perniciosa radunanza de Francmasson*. Узалуд се Сенат бранио да их у овој држави нема, Албани му одговара: Марин Сорго, ваш властелин, скупља их у свом дому под видом Академије и тамо они читају забрањене списе, кварећи младеж својом науком. Једва се одбранише.

Међутим, и покрај свега прикривања и лицемерства владе, слободњаштво је већ увелико хватало у то доба кад се Антун Сорго родио (1775) и избијало на јавност. Једна од тих афера толико је значајна и занимљива, да је треба споменути.

Марија, жена некога Вендрамина, оптужи свога мужа због прељубе и безбожних идеја; прељуба је, наравно, била узрок ове оптужбе. Уплашени човек свали брзо кривицу на једног младића из богате грађанске породице Ремедели, који га је у те идеје упутио; позваше и младића; он им проказа учитеља.

Примислав гроф Зановић, варалица у стилу балканских авантуриста који односе рекорде по Европи, брат још већег варалице Стјепана Зановића, баш се у то доба био склонио у Дубровник да ту у миру, на граници Запада и Истока, грицка тридесет хиљада форината које преваром измами у новцима и драгуљима неким холандским трговцима. Некадањи студент падовански, лепо образован, чак песник, он поста кућни учитељ младоме Нику Ремедели и као слободан мислилац потруди се да га ослободи верских предрасуда; младић опет покуша да од своје стране еманципује Вендрамина.

Злочин је, према тадањим појмовима, био страشان, пошто Марија на преслушању рече за мужа: „...Иза мојијех добријех свјета и ријечи да би се од прељубе оставио, кад би му кадгод рекла: хоће ли Бог дат које добро (за то)? он би ми реко: који Бог? Није Бога, пакла, ни раја. Ово (нас) све страху, како дјецу вука...“ — Вендрамин је опет изјавио да се намерио на тргу с Ником Ремедели у четири часа ноћи и да му је Ремедели, између осталог, рекао: „Што цијениш: да што свећеници чину да је истина? Видиш ли мјесец; може ли кучак мјесецу наудит кад лаје супроћ њему али супроћ сунцу, али мрав теби? Да што ми можемо наудит Богу што гријешимо?... — А ја сам му на то одговорио: Је ли то скула Конте Зановић? — А он ми је реко: Није, ербо сам ја ш њиме контресто да јес Бог, а он ми је реко да није, него да је ови свијет изишо *a caso*“.

Сем тога, Вендрамин је још признавао како му је Ремедели једном рекао да би му донео неке књиге кад би он, Вендрамин, знао читати, а други пут да има неколико забрањених књига од Русоа и осталих, којима оптужени не запамти имена.

Из ове истраге види се јасно стање слободне мисли и колики је био њен утицај у широкој маси. Кад један прост радник дубровачки памти ствари које, и ако мало наивне, сведоче с колико су интересовања претресане, кад он зна за забрањене књиге и Русоа, онда се може претпоставити да је духовна реформа интелектуалаца, властеле и пучана, већ била у завршном стадијуму.

Само, оно што није смео јавно да проповеда један властелин дубровачки, бојећи се језуита, *ших гробова човечанства*, како их назва Стјепан Зановић, осмелио се да проповеда његов брат Примислав, човек без куће и кућишта.

Сам Стјепан Зановић у једној својој књизи, коју наштампа у Дрезди те исте године (1776) кад се процес десио и кад му брата због тога протераше, рече за дубровачку властелу: „Ипак ћеш наћи у Дубровнику и стотину људи који о вери, као и о државничкој мудрости просвећено мисле...“

Божидар Ковачевић.

Напомена. — Извори нештампани: Consolati Fuorestieri 1757—1804 (Дубровачки Држ. Архив); Correspondance du duc de Sorgo avec le comte Nicolo Luciano Possa-Sorgo (1800—1833; Породични Архив Госпође Маре Мирошевић из Дубровника, употребљен добротом исте госпође); Парохиални Libri Mortuorum; La poesia amorosa del Cte Zanović (Библиотека Мале Браће). — Извори штампани: Engel-Stojanović: Povjest Dubrovačke Republike; V. Jelavić: Doživljaji Francuza Pouilleta na putu kroz Dubrovnik i Bosnu (Glasnik Zem. Muzeja, 1908); V. Jelavić: Nešto o Lemairu i Prevostu (Smotra Dalmatinska XXIII, 44—1. VI. 1910); Dr. F. Kidić: Framasonске lože hrvatskih zemelj (Rad, 206); Körbler; Zanovićeve škola u Dub. (Grada, VII); K. Kovač: Zanovićeve škola i framasunstvo u Dub. (List Dubrovačke Biskupije, 1913, XIII. 5); Ljubić: Izvještaj gosp. La Mairea (Starine, XIII); Marmont, duc de Raguse: Mémoires (треће издање, Paris 1857); П. Поповић: Преглед Српске Књижевности; М. Ручић: М. Bruère Dériveau („Dubrovnik“, 1851); A. de Sorgo: Fragments sur l'histoire politique et littéraire de l'ancienne république de Raguse (Paris, 1839); I. K. Švrljuga: Prinosi k diplomatskim odnosima Dubrovnika s Francuskom (Starine XIV); L. Vojnović: Pad Dubrovnika, I—II; A. Вучетић: Академија Дангубнијех (Srd, 1906.) и т. д.

ЛИЧНОСТ ШОПЕНХАУЕРОВА.

(1)

На први поглед чудна и тајанствена личност песимисте Шопенхауера, једне од најграндиознијих појава међу филозофима, остала је у неколико за његове биографе нерешени проблем. А у самој ствари она је исто толико јасна и незабршена колико и његова филозофија. Јер оно што дубље неупућенима изгледа контроверзно на Шопенхауеру, потпуно се расветљава улажењем у све периоде и у све ситуације његовога живота.

Шопенхауеров отац, Хајнрих Флорис Шопенхауер, богат трговац у Данцигу, водио је порекло из једне племићке холандске породице. Енергичан, образован и необично способан за трговину, он је имао манију да купује књиге, слике и скупоцене предмете, и да путује. У 38-ој својој години оженио је се осамнаестогодишњом Јоханом Хенриетом Трозиенер, доцнијом списатељком романа и путописа, исто тако порекла холандског, коју А. Фајербах овако карактерише : „Она брбља много и добро, интелигентна је, али без срца и душе.“ Разуме се да се из рачуна удала за веома ружног, несразмерно великог и јаког, и много старијег човека.

Кад се, 22 фебруара 1788 г., у радњи чуло за рођење Шопенхауеровог сина, један помоћник је казао : „Ако дете буде личило на оца, биће леп павијан.“ Хајнрих Шопенхауер свечано је изјавио : „Мој син мора да чита књигу живота.“ Он је безусловно хтео да син наследи његов позив ; по његовој жељи детету је дато чак и име Артур, јер је оно на свим европским језицима исто.

1793 г. Данциг је престао да буде слободна варош, а породица тада петогодишњег Шопенхауера преселила се у Хамбург, јер отац, стари републиканац, није хтео да се покори краљу. У Хамбургу се Шопенхауеру родила сестра Адела. Лајпцишки психијатор П. Мебиус упоредио је средине у којима су живели Гете и Шопенхауер. „И у једном и у другом случају зрео човек се жени младом, духовитом девојком која га поштује, али не воли ; они добијају гениалног сина и добру, паметну, али ружну ћерку. Сличност између Гетеовог и Шопенхауеровог оца пада у очи ; и један и други су телесно јаки, бистри, вредни, часни, горди, тврдоглави, строги и педантни.“

1737 г. послао је отац малог Артура у једну француску кућу у Хавр, где је дечко одлично научио француски. Кад се вратио у Хамбург, показао је несавладљиву жељу за учењем, и тражио је да иде у гимназију и да се посвети студијама. Да би ту синовљевој диспозицију благовремено сломио, отац му је обећао да ће га водити на пут у најинтересантније крајеве Европе, ако му да реч да ће после постати трговац. Шопенхауер попусти, и 1803 г. пође са родитељима на велики пут по Европи. Били су у Холандији, Енглеској, Француској, где је у Паризу младић имао прилике да упозна атељеа, позоришта и салоне, и да проучи социалне установе француске. Развалине амфитеатра у Ниму инспирисале су га за суморну једну тираду о пролазности светских величина коју је написао у своме дневнику. У Швајцарској, Монблан и Шамоник оставили су неизгладиву импресију на младића, а у Бечу и Дрезди галерије слика. Шопенхауер је доцније говорио да је тај пут имао пресудни значај за његово формирање; на њему је, у добу кад му је дух био најосетљивији за примање утисака, посматрајући ствари научио да више цени непосредно сазнање него речи.

Кад су се вратили с пута, Шопенхауер је био дат у једну трговачку кућу у Хамбургу. Како сам у својој аутобиографији каже, од њега није било горег трговачког помоћника. Без икаквог смисла за нови посао, он је за тезгом читао, а бежао је из дућана да чује Галова предавања из френологије. За све то време осећао се дубоко несрећним. Међутим, његов отац, по природи инклинран меланхолији, све се више повлачио у самоћу. Томе је, свакако, допринела и глувоћа која се са годинама код њега појачавала, а коју је и Шопенхауер наследио. Једнога дана стари Шопенхауер је извршио самоубиство, из страха да не изгуби имање. Одмах после несрећнога догађаја преселила се Јохана у Вајмар; тамо је живела у Гетеовом кругу, и писала романи и уметничке критике. Ширих погледа него муж, она је схватила да јој син није за трговину, и послала га је у гимназију у Готу. Ту је он остао кратко време, па је прешао у Вајмар.

Због синовљеве склоности да све боље зна од другога, и да свуда изналази погрешке, мати није хтела да он станује са њоме. „Признајем ти, ја сматрам да су моје прилике тако пријатне, и толико сам се навикла на овај миран начин живота, да ме је страх од свега што би могло унети у њега какву промену... Ти ћеш ми бити добродошао, и ја ћу учинити да ти боравак код мене начиним пријатним, све што могу да учиним, а да при томе не жртвујем своју слободу...“, писала је мати сину. „Твоја зловоља ми је непријатна; она притискује мој весели хумор, а ни теби ништа не помаже... Оних дана кад је код мене примање, можеш остати на вечери, ако ми

обећаш да ћеш се уздржати од жалосних диспутација које су ми досадне, и од свих ламентација о глупом свету и о људском јаду, јер ми то увек донесе тешку ноћ и ружне снове, а ја волим добро да спавам.“ — Ова писма су карактеристична колико стога, што показују саможивост Шопенхауерове мајке и несрдачне односе између ње и сина, толико и што се из њих види да је Шопенхауерова туробност у тим младим годинама била јасно формирана.

Деветнаестогодишњи, али „као млади Буда дубоко упознат са боловима светским младић“,¹ интензивно је радио на томе да позном марљивошћу попуни празнине у своме образовању. Често је до касно у ноћ остајао над књигом. Пошто је и духом и сазнањима био далеко над својим друговима, он је за две и по године сјајно савладао гимназиске студије. Као аутодидакт прочитао је он много већи број грчких и латинских аутора, него што би то било могуће у гимназији. Ту сталну лектуру старих писаца продужио је савесно и за време учења на Университету; свакога дана посвећивао јој је два сата. Континуирана студија класичних дела дала је његовоме стилу класичну лепоту и јасност. Сем тога, сâм је радио математику и историју, ревносно је учио свирање у флауту, посећивао је позориште и друштва, и заљубио се у изванредно лепу глумицу Каролину Јагеман којој је посветио једину своју љубавну песму. Октобра 1808 г. начинио је излет до Ерфурта, где је у то доба био конгрес кнежева, и том приликом створио је своје мишљење о Наполеону. „Бонапарта је силно огледало људске воље за животом“, писао је доцније.

Кад је 1809 г. постао пунолетан, добио је трећи део очевог имања. Рента тога капитала осигуравала му је за увек угодан живот. Веома неповерљив, Шопенхауер је свој новац пласирао на сигурно место.

После овога Шопенхауер одлази на универзитет у Гетинген. Уписао је се прво на медицину, а слушао је природне науке,² математику и историју. Предавања Кантовог ученика Шулце-а, писца Aenesidemus-а, отворила су му вољу за студијом филозофије. Шулцов савет да пре свих других филозофа студира Платона и Канта, био је судбоносан по Шопенхауера.

Кад је, за време распуста, Шопенхауер дошао из Гетингена у Вајмар, Виланд, наговорен од Шопенхауерове мајке, саветовао му је да се не одаје филозофији. Шопенхауер му

¹ P. Deussen, *Die neuere Philosophie von Descartes bis Schopenhauer*, S. 387.

² Интерес за природне науке задржао је Шопенхауер целога живота; он је сматрао да ни један филозофски систем не може имати трајну вредност, ако се не веже са природним наукама, и не остане у непрекидној вези са њима. Али и ако је био добар анатом, физиолог и хемичар, способан да врши најтеже експерименте, он није прецењивао природне науке, и одсудно је побијао материализам.

је одговорио : „Живот је неугодна ствар ; ја сам решио да га проведем размишљајући о њему.“ Из даљег разговора Виланд је закључио „да ће од младића постати нешто велико“.

1811 г. отишао је Шопенхауер на берлински универзитет, где је, сем многих предавања из природних наука и класичне литературе, слушао и Фихтеа и Шлајермахера. Очекивање да ће у Фихтеу наћи правог филозофа сасвим га је обмануло, и његово априорно велико поштовање брзо се претворило у презрење и подсмех. Писао је Фихтеова предавања и своје критичке напомене уз њих. На једноме месту стоји : „На овоме часу говорио је он, сем онога што сам овде написао, још и ствари због којих сам добио жељу да му ставим револвер на груди, и да му кажем : „Сад без милости мораш да умреш; али ради спаса јадне твоје душе реци да ли си, док си говорио тај галиматиас, мислио што јасно, или си нас просто сматрао за будале?“ Интересантне су његове напомене и о другим професорима. Тако, на пример, Шлајермахеру пребацује његово „писање без садржине“, и каже : „Људи, као што је Шлајермахер, чувени су за живота, али ускоро после смрти бивају заборављени.“

У Берлину живео је Шопенхауер сасвим повучено; озбиљно је радио, и посећивао само библиотеке и зоолошке и ботаничке баште.

После битке код Лицена изгледало је да Берлину грозе Французи. Зато је Шопенхауер отишао у тихи Рудолфштат; тамо је у лето 1813 г. завршио своју тезу „О четвороструком корену става довољног разлога“ (*Über die vierfache Wurzel des Satzes von zureichendem Grunde*), и на универзитету у Јени био промовиран за доктора филозофије. Први штампани егземплар своје дисертације послао је Гетеу. Гете ју је прочитао са највећим интересом; нарочито му се допала глава где Шопенхауер развија геометрију из опажаја. После промоције отпутовао је Шопенхауер у Вајмар, и ту је дошао у лични додир са Гетеом који је посећивао салон његове мајке. Гете га је тада увео у своје учење о бојама. У латинској аутобиографији каже Шопенхауер да општење са Гетеом рачуна у најрадосније и најсрећније догађаје живота. Једном га је запитао Гете колико му је година. Кад му је одговорио да има 24, песник је рекао : „Тако млад, а већ тако богат искуствима! Колико бих ја могао створити, да сам већ у вашем добу имао тако богата знања.“

У Вајмару је почео Шопенхауер да проучава индиску филозофију, по упутствима ориенталисте Фридриха Мајера. Пошто није знао санскрит, читао је индиска филозофска дела у енглеским и француским преводима.

Међутим, све се више заоштравао однос између Шопенхауера и његове мајке, којој он није могао да опрости њену

лакомисленост и сумњиве односе према „душевним пријатељима“, а која чак ни доцније, као болесна старица, није престајала да кокетира и игра улогу покровитељке талентираних људи. Напоследку је 1814 г. дошло до дефинитивног расцепа. После тога мати и син никад се више видели нису. Мати је чак и ћерки забранила дописивање са братом.

При поласку из Вајмара Шопенхауер се опростио са Гетеом, и овај му је записао у албум један стих. Млади Шопенхауер никоме више није дао тај албум, јер никога није сматрао достојним да стоји поред Гетеа.

Од 1814—1818 г. живео је Шопенхауер у Дрезди. И ако већ доктор, осећао је потребу да даље студира, и посветио се најтежим оптичким и физиолошким испитивањима. У Дрезди је прочитао масу књига. Без претеривања се може рећи да није постојала ни једна област знања коју Шопенхауер, бар у неколико, није проучио. Осим тога марљиво је учио талијански, из жеље да у оригиналу чита песме песимисте Леопардија, трагедије Алфиерија и Макиавелијевог „Il principe“, а имао је интереса и за музику и драму.

Још као студент почео је Шопенхауер да записује своје рефлексије о разним предметима и проблемима. Постепено су се из хаоса нотица, ексцерпата и афоризама помаљале линије његовога филозофског система. О томе је писао: „Под мојим рукама, управо у моме духу расте једно дело, једна философија, која уједно треба да буде Етика и Метафизика. Исто је тако погрешно што су оне до сада биле одвојене, као што се погрешно код човека одвајала душа од тела. Дело расте, и развија се постепено и лагано, као дете у мајчиноме телу, а ја не знам што је раније а шта доцније постало... Тако постаје органска целина, а само она може да живи... Ја, који овде седим и кога моји пријатељи познају, не схватам како постаје дело, као што мати не схвата како постаје дете у њеноме телу. Гледам га и говорим као мати: благословен сам плодом. Мој дух узима храну из света преко разума и чула; та храна даје делу тело, али ја не знам на који начин, као што не знам ни зашто се то догађа код мене, а не код других који узимају исту храну.“¹ А даље: „Ти у Дрезди од 1814—1818 г. написани листови показују процес превирања мога мишљења, из кога је тада произашла цела моја философија, поступно се помаљајући из њега, као леп предео из јутарње магле. Интересантно је да су већ 1814 г. (било ми је тада 27 г.) све догме мога система, чак и споредне, биле утврђене...“ „Признајем да не верујем да би моје учење могло постати пре него што су Упанишаде, Платон и Кант бацили своје зраке у човечији дух. Али, као што Дидеро каже, стајали су многи стубови, и сунце је сјало на све, али је само Мемнонов стуб одјекнуо.“²

¹ Nachl. IV, S. 338—364. Aufl. Deussen.

² Nachl. VI, S. 459.

Колико је у то доба Шопенхауер био заузет својим мислима, сведочи следећа сцена. Једном је он у ботаничкој башти проучавао физиономије биљака, и при томе је сâм са собом гласно говорио и гестикулирао. Чувар је то видео и упитао га: „Ко сте ви, господине?“ „Кад бисте ми могли рећи ко сам, био бих вам веома захвалан“, гласио је одговор Шопенхауеров.

Први научни резултат Шопенхауерових студија у Дрезди била је расправа *О Виду и Бојама* (*Über das Sehen und die Farben*), у којој одбацује Њутнову теорију боја и у главном прима Гетеову. Доцније је дао прераду овога дела на латинском. За данашње научно становиште Шопенхауерово учење о бојама има само историског интереса.

Године 1818 изашло је главно Шопенхауерово дело *Свеш као Воља и Прешава* (*Die Welt als Wille und Vorstellung*), са Гетеовим мотом: „*Ob nicht Natur zuletzt sich doch ergründe?*“ Своме издавачу је писао: „Моје дело је нов филозофски систем, али нов у правом смислу речи. То није ново излагање нечега што је већ постојало, него је најстрожије повезан систем мисли које никад још нису пале на памет ни једном човеку... Само излагање је исто тако далеко од звучне, празне и бесмислене бујице речи нове филозофске школе као и од опширног, углађеног брбљања предкантовског периода: оно је савршено јасно, разумљиво, а при томе енергично, и могу рећи чак и лепо, јер само онај ко има оригиналне мисли има прави стил.“¹ Пре но што је књига била штампана, отишао је Шопенхауер у Италију, да се од напора последњих година освежи.

Гете му је дао препоруку за лорда Бајрона који се тада налазио у Италији, али се Шопенхауер њоме није користио. Томе је била крива једна отмена и лепа Венецијанка. „Кад сам се једном са мојом Дулчинејом шетао по Лиду“, прича Шопенхауер, „она изненада узвикне: *Ecco il poeta inglese!* Бајрон пројаха на коњу поред нас, а дама целога дана није могла да заборави тај утисак. Тада сам одлучио да му не дајем Гетеово писмо. Бојао сам се рогова. Али, како сам се због тога кајао!“ У својим делима Шопенхауер веома често цитира Бајрона, нарочито песимистичке ставове из њега.

У Риму, у „*Café Greco*“, где су се скупљали уметници чији је програм био искључиво религијско-патриотски, рекао је једнога дана Шопенхауер да је за античку уметност било од велике користи што је круг олимписких богова дао могућност да се за најразличније карактере нађе згодан израз. Један скулптор напомене да 12 апостола имају за хришћанску уметност у најмању руку исту вредност. На то се Шопенхауер продере: „Идите, молим вас, са ваших дванаест филистара

¹ *Schopenhauer's Briefe*, Universal-Bibliothek, S. 24—25.

из Јерусалима!“ Због тога је стекао репутацију атеиста и чудовишта. Сем уметности, Шопенхауер је у Италији проучавао и народни живот, о чему су у његовим писмима и разговорима сачуване fine опсервације. Али, при свем том, био је врло суморан; мучиле су га чак и мисли о самоубиству. У Италији је почео поново да се дописује са сестром.

Из Италије је журно отпутовао за Немачку, кад је од сестре добио глас да је банкротирала фирма код које се налазио један део његовог новца, а сав новац његове мајке и сестре. Захваљујући својој непопустљивости и безобзирности, он је успео да спасе сав свој новац. И ако је банкар на све могуће начине покушавао да се извуче, Шопенхауер је непоколебљиво наваљивао да му исплати што му је дужан. „Ви видите да човек може да буде философ, а да при том не буде будала“, писао је Шопенхауер банкарну, „од плаћања менице којој је рок 21 августа не могу вас спасти ни људи, ни богови; оно је неповратно утврђено... јер ваша срећа не сме да буде сазидана на развалинама моје.“¹

Неки Шопенхауерови биографи примају као истиниту верзију по којој је он понудио мајку и сестру да деле са њим његов новац, али да оне то нису прихватиле. Ма како било с тим, извесно је толико да је после ове афере поново дошло до расцепа између Шопенхауера и његових. У истини, Шопенхауеру је много било стало до богатства, јер му је оно омогућавало независност. „Да сам сиромашан, и да ми ваља живети од филозофије и удешавати своју доктрину према официјелним прописима, ја бих просвирао куршум кроз чело“, — говорио је он Фрауенштету. „Имао сам срећу да проведем живот сасвим независно, и да по својој жељи искористим време и снаге, као што је и потребно за многоструке студије и за еластичност и слободу духа које моја дела траже“, писао је Шопенхауер.²

1820 г. дошао је Шопенхауер у Берлин, у намери да почне предавања на универзитету. На тај начин хтео је да осигура себи сигуран положај, а сем тога веровао је и да viva vox може много да утиче на омладину. Уводно предавање било му је „О четири разне врсте узрока“. Хегел је са великом готовошћу одобрио избор ове теме. Али је Шопенхауер, у дискусији која се развила поводом предавања, дошао у велики сукоб са Хегелом, и заузео отворено непријатељски став према њему. Како је Хегел био први ординариус факултета, и уживао највећи углед, ово је оставило неповољан утисак и изазвало рђав суд о Шопенхауеру.

У летњем семестру објавио је Шопенхауер предавања „Целокупна филозофија, или учење о суштини света и о чове-

¹ Писмо А. L. Muhl-у, S. 50—54.

² Grisebach, *Edita und Inedita*, S. 21, „Notizen über mein Leben.“

чијем духу“. Намерно је изабрао доба кад је Хегел читао чувена своја предавања из Логике и Метафизике. Разуме се да га је Хегелов успех сасвим помрачио; док је Хегел имао пун аудиториум, код Шопенхауера је било једва неколико слушалаца, при свем том што је и он био одличан говорник. Због тога је морао да прекине предавање. Све до 1832 г. објављивао је своје часове, али их није држао.

Раздражен и огорчен због академског неуспеха, Шопенхауер је у Берлину доживео непријатан инцидент са једном шваљом која је седела у истој кући, и у пркос наредби Шопенхауеровој употребљавала ходник што је само њему припадао. Због тога се развила жестока свађа која се завршила тиме што је Шопенхауер шваљу гурнуо напоље. Шваља га је тужила суду, и пошто је вешто симулирала да ју је осакатио, био је Шопенхауер осуђен да јој даје 5 талира месечно. Кад је она после много година умрла, Шопенхауер је изразио своју радост анаграмом: „Obit anus, abit onus.“ Зацело је овај догађај битно допринео Шопенхауеровом мишљењу да су лаж и претварање главне одлике жена.

Не успевши ни на катедри, ни у штампи, — његово главно дело остало је потпуно незапажено, и тек с тешком муком било је продато неколико десетина примерака, — вратио се Шопенхауер у Италију. Тога пута у Италији није био усамљен, него је ушао у живот Талијана и из виших и из нижих сталежа, допуњавајући своје естетичке и моралне опсервације. Из Италије је писао: „Нашао сам да је овде све што непосредно долази из руку природе, наиме небо, земља, биљке, дрвеће, животиње, људска лица, онако како управо и треба да буде, а код нас је онако како по нужди може да буде... Видети и искусити исто је толико корисно, колико и читати и учити. Нарочито ми је јасно постало како је живот племића кукаван изблиза, и како их мучи досада, и поред свих разношења.“ Из Италије је отпутовао за Минхен, али се у њему разболео, и боловао скоро целу годину. Тада је потпуно оглувио на десно уво. 1824 г. дошао је у Дрезду, и нашао утеху у сјајној оцени његовога главнога дела од Жана Паула. „Шопенхауерово гениално, смело, многоструко философско дело веома је оштроумно и дубоко, али у њему се често осећа безутешна и бездана дубина, слична меланхоличном језеру у Норвешкој, са чијег се суморног бедема стрмих стена никад не види сунце, него се у дубини огледа само звездано небо, изнад кога не лети никаква тица, и на коме се не види ни један талас.“ После тога, Шопенхауер је у Берлину покушао да пређе на универзитет у Вирицбург или Хајделберг, али је био одбијен. У то време почео је да учи шпански језик, да би могао читати у оригиналу Калдерона и Дон Кихота, и ускоро га је толико научио да је превео „Критикон“ Балта-

зара Грацијана. У Берлину се упознао и са Христијаном Волфартом, учеником чувенога хипнотизера Месмера, и овај га је увео у студију анималног магнетизма. Већ по природи необично наклоњен суперстицији, Шопенхауер је постао присталица спиритизма и покретања астала. По његовом мишљењу, „да се човек унапред смеје свакој тајној симпатији, или чак и магичном дејству, мора да сматра свет као врло схватљив, чак као сасвим схватљив. А то може само кад сасвим површним погледом гледа у свет, и кад и не слути да смо потонули у море загонетака и несхватљивости, и да непосредно из основе не сазнајемо и не разумемо ни ствари, ни сами себе. Мишљење супротно овоме чини да су готово сви велики људи, независно од времена у коме су живели и народности којој су припадали, били донекле склони сујеверју.“¹ Кретање астала тумачио је Шопенхауер својом доктрином о вољи као ствари по себи. „У феномену помицања астала показује се воља у првобитној својој свемоћи; она управља кретањем, али је исто тако она и покретач. Овај феномен протумачен је електрицитетом само због тога, што постоји навика да се све што не може да се објасни стрпа у електрицитет, који је сам необјашњив и отворена тајна.“² Шопенхауерово сујеверје ишло је тако далеко да је доцније, у Франкфурту, чак дао да му један хипнотизер магнетизмом лечи уво од глувоће, — разуме се без успеха.

У Берлину је живео усамљен, скоро заборављен. Ноћу, уочи 1831. нове године, сањао је да је дошао у непознату земљу, и да је на неком пољу наишао на групу људи, међу њима и на једног високог човека који му је пожелео добродошлицу, а у коме је он познао свога рано умрлога друга. Пошто је веровао у фатидиктичне снове, и објашњавао их својим ставовима о идеалитету времена и о нужности свега што се догоди, протумачио је да му предстоји смрт те године. Сугериран тиме, кад је Берлину загрозила колера, преселио је се он у Франкфурт на Мајни.

Одмах по доласку своје у Франкфурт доживео је он, како сам каже, и „потпуно јасну појаву духова“; то су били његови родитељи, а отац је држао свећу у руци. Шопенхауер је примио то као наговештај да ће преживети мајку. Мати му је, доиста, мало затим умрла, у 71-ој години. Сестра, физички слаба, преживела ју је свега 11 година.

Прве зиме у Франкфурту био је Шопенхауер болестан и веома утучен. Живео је сасвим повучено јер, по његовим речима, „сваки човек који се ма чиме одликује, сваки ко не припада маси $\frac{5}{6}$ човечанства које је природа тако жалосно дотирала, тешко да ће, после 40 г., бити слободан од извесне склоности ка мизантропији.“ Свако после подне, ма какво

¹ *Sämtl. Werke*, III Band, S. 304.

² Писмо Lindner-у, S. 388.

време било, шетао је он у друштву свога пса по околини вароши. У Франкфурту, „тако згодном боравишту за пустињака“, остао је 29 г., све до смрти.

После деветнаестогодишњег ћутања публиковао је 1836 г. *О Вољи у Природи* (*Über den Willen in der Natur*), дело од великог значаја за његов систем. Али је и оно остало незапажено од филозофске публике онога доба „као Рафаело у соби за слуге“. 1839 г. краљевско научно друштво норвешко наградило је Шопенхауерово дело *О Слободи Воље* (*Über die Freiheit des Willens*), и поставило га за члана академије. Идуће године послао је краљевском научном друштву у Копенхагену *Основ Ешике* (*Die Grundlage der Moral*), али и ако је био једини кандидат, дело је одбијено. Академија је била револтирана због увреда Фихтеу и Хегелу; она је, сем тога, нашла замерку „quod scriptor in sympathia fundamentum ethices constituere conatus est, neque ipsa disserendi forma nobis satisfacit, neque satis hoc fundamentum sufficere evicit.“

Почетак предговора за друго издање „Света као воље и преставе“ из 1844 г., у коме су изашле обе свеске, гласи: „Не савременицима, не земљацима, — човечанству предајем своје сад довршено дело, у нади да неће бити без вредности по њега, и ако ће се та вредност, као што то судбина онога што је добро сама собом доноси, тек доцније познати.“

Шопенхауеру су много сметали политички нереди у Франкфурту од 1848 и 49 г. Пријатељ реда, човек коме је главно било да га не ометају у његовим спекулацијама, он је одобрио крваве репресије. Једном је рекао да је револуција донела Франкфурту нове бројеве на кућама, и да је то једино добро од ње. Кад је бура прошла, издао је своје последње дело, састављено из дугогодишњих забележака, *Парерга и Паралипомена* (*Парерга* значи „споредна дела“, — ту су ушли чланци из Историје Филозофије, затим о видовитости, афоризми о животној мудрости, и т. д.; *Паралипомена* значи „заостало“, — то су „појединачне, али ипак систематски сређене мисли о разноврсним предметима“.) Ово дело изашло је 1851 г., и што није могло главно, учинило је ово споредно, али пуно занимљивих и оригиналних мисли: заинтересовало је публику за усамљеног мислиоца. Шопенхауерова слава, број његових читалаца и ученика, почиње нагло да расте. Више од 20 г. потпуно незапажена, његова дела се поново издају. Почињу да пишу рецензије о њему, да му пишу писма; долазе да га виде. Један чланак у „Westminster Review“ обратио је пажњу иностранства на дотле непознатог филозофа. Др. Јулиус Фрауенштет каже у своме приказу да се из десет страна „Света као воље и преставе“ може добити више право знања него из десет свезака Фихтеа, Шелинга, Хегела и Хербарта. Рихард Вагнер послао је Шопенхауеру свој „Нибелуншки

Прстен“, са посветом пуном пиетета, али се та музика није овоме много допала. Лајпцишки филозофски факултет истакао је као тему за награду Шопенхауерову филозофију. „Дошло је моје време које сам могао очекивати мирно и поуздано, и за које сам био сигуран да ће доћи“, говорио је Шопенхауер... „Сви кругови ме читају, са свих страна траже мој портрет.“ „Моја слава расти као пожар“, писао је Бекеру.¹

До краја живота остао је Шопенхауер веран самоћи. „Самоћа је моја драга“, понављао је он. Није допуштао да га прекидају пре 11 сати у подне ни ради какве посете, и могао је да буде врло прекрспрам радозналих људи који су га узнемиравали. Најгрубље је одбио списатељку Амалију Бекте која му је љубазно пришла у хотелу где се хранио, јер је, вероватно због мајке, нерадо гледао све списатељке. Уопште, све покушаје жена у литератури потцењивао је, као дилетантске. А кога је једном презриво и ледено промерио својим продирним погледом, тај се није усуђивао да му по други пут приђе. Међутим, волео је да буде праћен на својим дугим шетњама; тада би, журно корачајући, врло живо расправљао литерарна и научна питања. Исто тако често се забављао са децом из куће где је становао, и уживао је да им у свакој прилици начини какву радост. Сваке вечери, пред спавање, прочитао би по једну главу из Упанишада Веда. Уосталом, Шопенхауеров крајњи песимизам, његове контемплативне навике, његово ужасавање од сваке акције, јасно одају ученика индиске филозофије.

У последње време био је Шопенхауер необично здрав, јер је живео строго хигиенски. „Верујем да ћу доживети старост од 100 г.“, говорио је, „то ми сведоче мој апетит и мој сан.“ Али у јесен 1860 г., кад му је било 72 г., добио је запаљење плућа. Своме лекару рекао је 18 септембра како би било жалосно да умре сад, кад има да дода својој „Парерги“ још много важних ставова. Идућих дана поновили су се напади кашља; 20 септембра били су они толико јаки да је Шопенхауер пао и повредио чело. 21 септембра устао је као обично, и сео за доручак. Кад је мало затим ушао лекар, нашао га је мртвог на крају софе, — наступила је била плућна апоплексија.

На изричну Шопенхауерову наредбу леш му није секциран. „Ако лекари пре тога нису ништа знали, неће ни после тога ништа знати“, рекао је своје доктору. 24 септембра тело филозофово стајало је изложено у храстовом сандуку, у капели франкфуртског гробља. Његова гениална глава била је окићена лаворовим венцем. 26 септембра био је погреб; затим су неколико верних ученика однели свога учитеља до гроба.

¹ „Schopenhauers Briefe“, S. 129.

Кад су Шопенхауера једном запитали где жели да га сахране, он је рекао : „Свеједно, ви ћете ме наћи.“ На месту где је сахрањен стоји велика гранитна плоча, са простим натписом : „Артур Шопенхауер“. 1895 г. варош Франкфурт подигла је огромну бронзану бисту филозофову.

Др. Гвинер, који је мерио учитељеву лобању, утврдио је да је то „најјача од познатих глава“, јер је Шопенхауеров мозак био знатно тежи од Кантовог, Шилеровог, Наполеоновог, и др.

Скоро цело своје имање завештао је Шопенхауер фонду инвалида пруских војника који су угушили буну 1848 и 49 г., један мали део даљним сродницима, годишњу ренту од 315 талира својој газдарици, на коју се често страховито драо, а 300 форинти одредио је за негу свога пса Алме. Библиотеку је оставио извршиоцу тестамена Гвинеру (један Шопенхауеров посетилац прича да је у његовој библиотеци било 3000 књига које је он скоро све прочитао), рукописе и право свих будућих издања Фрауенштету, своје портрете франкфуртској градској библиотеци, а уметничке предмете и остале ствари разним пријатељима.

(Крај у идућем броју.)

Др. Ксенија Ашанасијевић.

ИСТОРИЈАТ ЕКОНОМСКОГ РАЗВИТКА НЕМАЧКЕ.

(1)

Пре рата је економско стање Немачке интересовало цео свет, стога што је наглим, само тридесето-годишњим развикој Немачка постала економска сила првог реда, тако да је пред њом стајала само Енглеска. Економско стање, које је у њој постало после рата, још више интересује цео свет, стога што по мишљењу многих економиста, међународни економски односи и обнова Европе зависе од економске моћи Немачке, а могло би се чак рећи, можда донекле и од њене воље. Виси ли потпуност Версаљског мира о концу, стога што га Немачка не може или неће да испуни, прети ли Немачкој монархистичка или бољшевистичка револуција, и шта чека Европу, чак и свет, у случају неког поремећаја већег обима, то су проблеми којима се посвећују данашња штампа и дипломатија. Економско развиће Немачке је значајно и са начина свога развијања и са свога обима, те можда неће бити некорисно бацити један поглед на његов историјат, јер ће се из њега моћи најправилније разумети сва немачка политика пре рата и очајнички напори данашњих немачких политичара да се економска снага Немачке очува по сваку цену, јер немоћна да и даље побеђује оружјем, Немачка намерава да побеђује радом, добром робом и ниском ценом, оружјем које је у међународној борби опасно колико и топ, ако не још и опасније.

Од самог почетка своје историје Германи су показивали своје ратничке особине, које су се за време мира притајивале замењене снагом и истрајношћу на обради земље. Настањени између Рајне и Елбе, Северног мора и Алпа, они су од вајкада имали једну природну тежњу да населе и земљу ван ових граница. Најпре их је Римско царство привлачило својим богатствима, плодношћу земље и климом тако пријатном и различитом од оштре климе Севера. На пет векова после пораза Цимбра и Тевтона они су у доба Сеобе народа преплавили Западну Европу и њихова је најезда у економском погледу била од страховитих последица. Не само да је сасвим уништена стара римска култура, већ су са њом пропали и богати градови, пропала трговинска безбедност и опустила поља. Сем ратничке дурашности и рушилачких способности, германско племе тада није показало никаквих других особина.

Требало је да прођу неколико векова па да и политичка и економска анархија у Западној Европи почне да слаби и да се поједина германска племена стално настане, негде као компактне масе, негде измешана са староседеоцима. И кад се крајем VIII. века, под Карлом Великим, обнављала Западна римска империја, немачка је раса почела добијати и другу особину, којом се и данас одликује. Дobar ратник, Немац је у миру постајао добар привредник и добар трговац. Да се он још тада нарочито не истакне међу осталим народима Западне Европе више су криве економско-политичке прилике оног доба и његов географски положај, но он сам. Арабљани и Талијани су као трговци и индустријалци били пред њим јер је Средоземно Море још увек било колевка културе и база трговинских операција већег стила. Сем тога феудална власт, која се као и у целој Западној Европи и у Немачкој све више снажила, ометала је не само везу Немаца са спољним светом већ чак и унутрашњу трговину. Па ипак се, благодаречи напорима Карла Великог и његових најближих наследника, та веза постепено стварала и јачала у пркос феудализму, тако да се већ крајем Средњег Века осетила немачка економска превласт у појединим државама. Ту су превласт постигли немачки градови који су се у току времена подигли или на рушевинама старих римских градова, или на важним путним раскрсницама, или најзад око феудалних замака. Становници свих градова (буржоазија) били су револуционарни како у погледу економском тако и политичком. Хотећи се отрести феудалне анархије и економског ропства, организовани у еснафе ради узајамне помоћи и заштите своје трговине, они су у XIII. веку основали три велика трговинска савеза: Рајнски, Швапски и Ханзин савез. Рајнски савез основао је Мајнц 1247. год. и у њега је ступило око 80 рајнских градова. Он је осигурао слободан пролаз на Рајни и њеним притокама, разорио многе замкове из којих су племићи нападали и пљачкали трговце, укинуо мостарине и друмарине и издржавао флоту од 600 лађа, које су служиле за надзор и пренос Рајном. Трајао је до 1381. године али су његови делови, уједињени доцније у два мања савеза били још извесно време од врло великог утицаја.

Док је Рајнски савез осигуравао трговину на Рајни, Швапски је савез преко сто година осигуравао и развијао трговину са Италијом, преко кланца Бренера. У њему су биле Подунавске земље (Виртемберг, Баден, Баварска), које су све називане Швабија. Сем са Италијом, овај је савез трговао и са Византијом преко наших земаља, и наш је народ прозвао све Немце Швабама изгледа стога што је најпре дошао у додир са трговцима из Швабије.

Значај ова два савеза је већи за унутрашњу трговину, но за спољну економску експанзивност Немачке. Трећи —

Ханзин — савез развио је своју економску делатност далеко извањ географских граница Немачке. И узроци његова постанка су прости: створен је због борбе са гусарима који су нападали трговачке лађе на Балтичком мору. Његово средиште је из малог Готландског града Визбиа пренето у Либек, који је око себе удружио око 90 градова и одвео немачке трговце у Русију, Шведску, Норвешку, Фландрију и Енглеску. У овим земљама Немци су били почели развијати и своју германску културу и имали су сву њихову унутарњу и спољну трговину у својим рукама, тако да је у овим земљама још у оно доба њихова економска превласт личила у многоме на немачку економску превласт у неким европским државама уочи рата. Тешко је побројати све узроке због којих је та превласт временом пропала. Пре свега, средње-вековна Немачка не преставља једну географску и политичку државу. С једне стране Алпским кланцима и Дунавском долином она је била упућена на Јужну и Средњу Европу, с друге пак, морима, на Русију и Енглеску и равним тереном на Француску. Разноликост географског терена, његове плодности и саобраћајних праваца је један од несумњивих разлога што све до 1871. год. не постоји једна Немачка, већ Немачке. Због ове разноликости терена и саобраћајних праваца између немачких савеза није било заједничких интереса, па отуда ни кохезије, толико потребне трговцима и индустријалцима једног народа који жели да своју економску експанзивност развије и ван својих политичких граница. Уз то још, географско-економску различитост увеличала је политичка поцепаност. Баш у доба оснивања савеза у Немачкој је владала анархија због унутрашњих партиских борби, тако да су стварни господари Немачке били људи који су имали право да бирају краља, од којих су тројица били епископи а четворица лаици. Иначе су маса нижих војвода, кнежева, комтова, барона, епископа и слободних вароши, раздробљавали државу, тако да је сваки од њих наметао по својој вољи трговцима и радницима законе и таксе. Иза савеза, дакле, није било организоване државе која би својим ауторитетом могла унифицирати њихове интересе и помоћи њихову експанзију на страни. Најразвијенији — Ханзин — савез није имао политичких циљева. Немачка буржоазија оног доба живела је у беуту својих економско-политичких интереса, због чега није имала националне свести и због чега не само да није покушавала да створи национално јединство, већ није покушала да бар по примеру Феничана и Евреја створи немачко трговачко јединство и искључи конкуренцију и размимоилажења Немаца у иностранству. И ако основан ради добити, Ханзин савез није имао ни своју новчану монету, ни банку која би сконцентрисала финансиске операције, ни своју заставу на бродовима. Његово је уређење

било са свим просто. Сваки је град као члан савеза плаћао члански улог и савез је тим новцем оружао лађе да њима гони гусаре. Иначе ја сваки град имао неограничену слободу, те је тако била заједнички осигурана само слобода спољне трговине, док јо иначе добит од ње све више завађала чланове савеза.

И политичке прилике у Европи допринеле су слабљењу немачке спољне трговинске експанзивности. Пред крај Средњег Века државе се боље организују и у њима расте безбедност. Године 1386. ујединила се Пољска са Литванијом; Данска, Шведска и Норвешка створиле су Калмарском Унијом једну државу, а у Русији је Велики Новгород, са којим су Немци много трговали, изгубио своју републиканску независност (1478.). Уз све ово и проналазак новог пута за Индију и Америке утицали су на распадање савеза и појаву нових трговинских народа у историји. Од тада су Немци у Енглеској имали скоро сву енглеску трговину у својим рукама. Сад се њихов положај погоршавао, јер су енглески владари штитили своје домаће трговце. Кад је 1598. године краљица Јелисавета затворила немачку факторију у Лондону „Челични двор“ и прогнала Немце из Енглеске, било је јасно да је са економском експанзивношћу Ханзиног савеза свршено. После наглог напредовања настало је брзо повлачење Немаца на целој линији, и то баш у времену кад су друге западно европске државе стицале прекоморске поседе, оснивале колоније и развијале бродарство и трговину. Ово слабљење немачке експанзивности у најважнијем историском моменту имало је за последицу економску слабост Немачке све до педесетих година XIX. столећа. Ханзин се савез врло ослабљен задржао до 1669. а тада се распао, да од тада до данас само три града, Хамбург, Бремен и Либек продуже његово име и опстанак.

Због распада савеза и слабљења приморских градова не само да је пропала немачка трговина са спољашним светом, већ је ослабила и трговина у унутрашњости. Да се економска пропаст доврши дошао је и Тридесето-годишњи рат (1618—1648.), кад су преко Немачке пролазиле многе војске и опустошиле села и вароши и кад су куга и глад помориле много становништво. Ну Тридесето-годишњи рат је имао корисних политичких последица по Немачку. Њиме су увећане земље кнежева северне Немачке, дата им је слобода вероисповести и право да са страним државама могу закључивати савезе. Сем тога, Вестфалским миром (1648.) уништене су све наде Аустрије да себи присвоји Немачку. За ону област коју ми данас подразумевамо под именом Немачка овај је моменат од пресудне важности, јер је Немачка дотле била саставни део Аустрије. Сад су се, због

ослабљеног ауторитета Хабсбуршке куће појавили први почеци цепања од Аустрије и Немачка се распала на неких три стотине кнежевина. Ово се цепање нарочито испољило од краја XVII. века па на овамо, кад су се пруски краљеви почели старати да око себе групишу сва протестанска војводства Северне Немачке и баце се на Аустрију, која је на југу престављала велику католичку силу. Двобој између Аустрије и Пруске почео је тада, да се тек заврши 1866. г. Хохенцолерни у Пруској стварају снажну војску, заводе добру администрацију и као приврженици просвећеног апсолутизма траже да се поданици покоре њиховој вољи. „Мој народ и ја склопили смо уговор; — каже Фридрих II. — он може рећи све што му се хоће, а ја могу да урадим све што ми се допада.“ Ови исти владари чине огромне напоре да излече ране које је Пруској нанео Тридесето-годишњи рат. Они помажу усељавање у Пруску странаца, верских бегунаца из Француске, Салцбурга и Ческе, оправљају путеве, дарују занатлијама, градовима и трговцима нарочите царинске повластице и оживљују промет. Они још 1707. год. укидају кметство сељака, те на тај начин побољшавају сељачки положај, затим одобравају да грађани могу куповати племићска имања, те на тај начин ослобађају земљорадњу феудалних окова. У доба Фридриха II. оснивају се земљораднички кредитни заводи па чак и друштва за прекоморску трговину. Увоз и извоз преко Хамбурга и Бремена почињу поново расти скоро из године у годину, градови у унутрашњости се развијају и Пруска постепено постаје економски стожер немачког народа.

Од краја XVII. века економски развитак ишао је без препрека све до Наполеонове Континенталне блокаде. Тада је у Немачкој настала несташица увозних артикала, нарочито оних који су као роба из колонија куповани од Енглеза и Холанђана. Због онемогућеног увоза развили су се тада у Немачкој занати и индустрија, и, благодарећи својој економској регенерацији и новом политичком стању у Европи, створеном пропашћу Француске, Немци су стајали пред једним новим историским моментом, који их је упутио стварању националног јединства и обнављању немачке економске преласти над светом.

Бечким конгресом 1815. год. створена је од немачких државица конфедерација од тридесет осам независних чланова. Свака је од ових држава имала своје нарочите царинске тарифе, што је њихову међусобну трговину много отежавало. Због овога је нарочито Пруска била у незгодном положају јер је имала границу дугачку преко 800 км. а била је састављена од великог броја провинција од којих је свака имала

засебну тарифу. Ових је тарифа било око 67. Да би могла развити свој привредни живот, Пруска је морала уредити своје унутарње царинско-трговинске односе и са суседним државама склопити засебне трговинске уговоре. Пошто је било очигледно да је само један економски либерализам могао бити у складу са потребама једне државе чије су финансије биле упропашћене ратовима и контрибуцијама, пруска се влада реши на једну сразмерно слободоумну економну политику, чији су представници министри Ајхорн и Маасен.

Они су у Пруској најпре реформисали царински систем, тако да је 1818. год. израђен царински закон за целу монархију, који је заменио дотадашњих 67 локалних тарифа. Он је донекле давао прве знаке слободне трговине. Да би се спречило криумчарење, одређена је умерена царина од 20% на колонијалне артикле који долазе морем, а 10% на мануфактурне продукте што долазе сувим. Овим је мерама Пруска раскинула са протекционистичким системом, који је у то доба био примењен код свих европских држава.

Нове мере нису радо примљене ни у Пруској, а још мање у суседству. Пруски су се индустријалци, због слободног увоза, бојали стране, нарочито енглеске конкуренције, а суседне су се државе бојале да не падну под економску зависност Пруске. Ну убрзо су се осетиле све добре стране новог царинског система, те су суседне државе примиле пруске предлоге да се на њиховој и пруској територији установи и прикупља само једна царина, па да се после њени приходи деле између држава, пропорционално њиховом броју становника. У царинску заједницу најпре је 1819. ступила кнежевина Шварцбург; кнежеви других државица бојали су се да ступањем у заједницу не изгубе ма шта од свог суверенитета, те су стога најпре склопили међусобне царинске савезе независне од Пруске. Овај царински партикуларизам међу немачким државицама помагала је и Аустрија која се, имајући прохибитивни систем, бојала пруског система. Видећи се у оваквој ситуацији, Пруска се реши и на жртве, да би постигла своје циљеве. Године 1828. она закључи са Хесеном, чија је величина износила 1100 км² а дужина границе 800 км., уговор о царинској заједници. Овај је уговор био штетан по Пруску, јер је на огромно развученој царинској граници требало поставити велики број царинских чиновника. Ну она је на ову штету пристала да би се тиме створио преседан и да би се почело економско уједињавање.

Пруске су се намере одмах после овог уговора збиља и оствариле. Саксонска, Баварска и Виртемберг прикључиле су се пруском царинском систему и друге државе нису сад већ могле остати ван њега. Од 1. јануара 1834. год. закључен је

између Пруске и поменутих држава уговор о царинском савезу (цолферајн) и већ две године доцније савез је обухватио 25 милиона Немаца. Кад је савез обновљен на 12 година (1841.) у њему је била цела Немачка сем Мекленбурга, Хановера, Олденбурга, Ханзиних градова и Аустрије.

Спровођење пруских циљева било је загарантовано уређењем Цолферајна. Сваке године сакупљала се Диета, састављена од представника свих држава које су у савезу. Диета је доносила одлуке о финансиским и економским питањима општег значаја. Да би се могла извршити ма каква промена у правилима била је потребна једногласност. На овим састанцима су се немачки представници међусобно упознавали, те је раније сумње и бојазни почело нестајати. С друге стране економски односи између појединих немачких земаља постајали су све чешћи, а и материјалне користи све веће. За 10 година удвојили су се увоз и извоз; приход од царина подигао се са 12 на 21 милион талира.

Због ових користи Цолферајн је обновљен 1853. године у доба кад је баш преживљавао тешку кризу. Аустрија је хтела по сваку цену да ступи у царински савез, а Пруска то није допуштала. Аустрија се онда реши да поквари обнављање савеза тим пре што су државе јужне Немачке пристајале да ступе са њом у царински савез, ако им Аустрија загарантује приходе које би оне изгубиле напуштајући Пруску. Цицијашлук Фрање Јосифа задржа ове државе и даље уз Пруску и ова је погрешка за Аустрију доцније била фатална. Обновљен Цолферајн имао је 1853. год. 35 милиона становника и око 440.000 км.² Да би пак Аустрију учинила безбавном Пруска закључи са њом трговински уговор 1853. год. Овим је уговором ступање Аустрије у Цолферајн одложено на неодређено време.

Тако је Пруска савладала све тешкоће и у року од 34 године успела да око себе окупи већину немачких држава и међу њима стече економску хегемонију. Да са економске превласти пређе на политичку, требало јој је сада много мање времена.

Још од 1815. год. немачки се народ загревао мишљу да створи политичко јединство. Међутим, и после Бечког конгреса Аустрија је била прва сила у централној Европи и сматрала је пруског краља за свог вазала. Како су слободомне и националистичке идеје биле допрле и у Немачку, Аустрија је као приврженик апсолутизма, духовно и национално отуђила од себе Немце, нарочито Пруску која је такође имала хегемонистичке циљеве. Кад су 1861. год. у Прусској дошли на власт Виљем I, Молтке и Бизмарк, овај се последњи реши да искористи национална осећања Немаца, али искључу-

чиво за рачун свога краља. Са одлуке, он је брзо прешао на дело и јединство Немачке извео са Молткеом трима ратовима: победом над Данском (1864), над Аустријом код Садове 1866. и над Француском 1870-71.

Победа над Аустријом је била по Пруску од огромних последица. У погледу територијалном она се увећала са 4,300.000 становника, у погледу политичком Аустрија је пристала на распад Германске конфедерације; јужне немачке државе основале су нарочиту организацију, а северне су створиле савез, на челу са Пруском и њеним краљем. У погледу економском Цолферајн је реорганизован 1867. и тада се развио на све немачке државе сем Хамбурга и Бремена. У реорганизованом Цолферајну један царински савет и царинска скупштина имали су да се у будуће баве свим царинским проблемима. Кад је најзад Пруска победила и Француску, конфедерација од 1867. је проширена тиме што су у њу ступиле и јужне државе. Иначе у уставу су промењене само две речи: у место конфедерација царство а у место председник цар. Цолферајн је сада постао потпуно сигуран; царина и трговина прешле су у надлежност Рајхстага, а царински приходи нису у будуће били дељени, већ су сви ишли у централну државну касу.

Политичко уједињење Немаца преставља најзначајнији моменат у историји Немачке. И ако је економско јединство још раније цолферајном било постигнуто, оно је тек сада могло дати потпуне резултате и појава Немачке у индустријском и трговинском животу целог света, преставља око седамдесетих година један од најважнијих факата у економској историји XIX. столећа. Тада се баш у Америци и свима слободним државама европским индустрија циновски развијала, искоришћујући све резултате науке и технике. Подизање индустрије и железница било је већ и пре политичког јединства узело великог замаха, а после победе над Француском, настала је у Немачкој права индустријска грозница. По Франкфуртском миру (1871.) Француска је уступила Немачкој Елзас-Лорен и платила ратну оштету од пет милијарди франака. Територијално проширење, добитак ратне оштете, одужење државних дугова, стварање великих капитала и индустрије, вредност валуте и т. д. створили су у Немачкој седамдесетих година такву суперпродукцију, да је после катастрофе на Бечкој берзи настала криза у индустрији гвожђа и подизању железничких пруга. Овој се индустријској кризи придружила и аграрна, јер су се руско и америчко жито појавили на немачкој пијаци. Ну ове су кризе лако преброђене, јер је још у оно доба било очигледно да никаква криза не може спречити привредно индустријски развитак Немачке. Сама влада радила је свом снагом на овом развитуку. Она је

брзим темпом израђивала железничку мрежу, регулисавала реке, просецала канале, подизала пристаништа и подешавала своју економну политику према приликама и потребама.

У почетку Бизмарк је био веран политици скоро слободне размене, на којој је базирао Цолферајн. Али кад је Немечка ступила у индустриску и аграрну кризу, да би заштитио интересе и индустријалаца и агараца, морао је 1878. год. напустити политику слободне размене и завести заштитне царине на жито и гвожђе, откупити железнице од приватних компанија и опорезовати дуван, кафу и гас.

Нова економна политика остала је и после пада Бизмаркова и њени су резултати, нарочито по развиће индустрије, били веома значајни. Да би уредила спољну трговину влада је од 1891—1894. закључила са осталим државама трговинске уговоре, и ако се овим уговорима свом снагом противила аграрна странка, која је претераним протекционизмом хтела да заштити интересе агараца. Да би се осигурале пијаце продукцима немачке индустрије и да би ова била обезбеђена од криза које обично наступају приликом наглих промена тарифа, ови су уговори закључени на дуг рок. Најпре су закључени уговори са суседним земљама Аустријом и Италијом (1891.), затим са Швајцарском, Белгијом, Србијом и Русијом. Године 1892. избио је царински рат са Русијом а 1894. завршен новим трговинским уговором. Царински рат са Шпанијом, почет 1893. завршен је 1896. год.

Густа насељеност и огроман вишак индустриских артикала нагнали су Немачку да се ради емиграције и нових пијаца постара за колоније. До ових намера Немачка је дошла прилично доцкан, али их је ипак остварила. Кад су неки трговци тражили 1871. год. да се од Француске одузму њене колоније у Кохинкини, Бизмарк је то одбио и доцније је још говорио, сматрајући да се у овом питању не треба опружити више но што губер допушта: „Енглеска је за нас важнија од Занзибара и Источне Африке.“ Како је цела Немачка била извршилац његове политике, то је она 1878. год. само међу Маршалским Острвима у Океанији имала једну малу колонију за снабдевање својих лађа угљем.

Док је државу обуздавао од колонијалног освајања, докле је Бизмарк помагао емиграцију Немаца у друге земље и континенте, хотећи тиме да упозна свет са Немцима и њиховом робом. Од 1881. год. његово опонирање стварању немачких колонија је престало и његови наследници имали су да следују његовим путем. Од 1874—1890. Немачка је заузела у Африци Тоголанд и Камерун и Источну и Југозападну Африку. У Азији је купила од Кине у закуп за 99 година Кјао-Чао, врло богато у угљу (198), у Океанији је поред једног дела Нове Гвинеје заузела Бизмаркова и Мар-

шалска острва, од Шпаније је купила (1899.) Палаос, Каролинска и Маријанска острва, тако да се немачко колонијално царство развило на 2,600.000 км.² са 12,000.000 становника. Ну ове колоније, сиромашне и далеке, нису биле довољне за немачке циљеве и Бизмарк је имао право кад је говорио: „Енглеска има колониста и колонија; Француска има колонија а нема колониста; Немачка има колониста а нема колонија.“ Овај факат био је за Немачку веома зао удес.

(Крај у идућем броју).

Милорад Н. Ђерић.

УСПОМЕНЕ С ПУТА ПО ГРЧКОЈ.

Од Београда до Солуна.

I.

И сад још, кад прелиставам своје записе, папириће, рачуне и разне улазнице у позоришта, кинематографе, уметничке изложбе и барове; кад ми пред очима и међу пожутелим прстима пролазе старе трамвајске карте, билети, бројеви гардероба и избледеле фотографије; кад помислим на источне, пуне свиле и ватре, очи једне мале избеглице из Цариграда, — или на небо, море и јужно воће, — и сад се још зажелим грчких цигарета што сагоревају брзо као страст, и грчког вина, руменог, рујног, „поли калò краси“, како би новогрчки рекао мој сапутник, панхуманиста и фамилијаризатор Глобуса Г. Милош Ђурић!

Онај чудни, пепељаст и модри дим грчких цигарета, што се одмотава и савија у велике колуте, и диже свечано, у спиралама, у висине, као дим са заветних жртава, и оно вино, од кога порумене уста и очи, дало би ми још једном сав занос који је потребан кад се прича о грчким пејсажима морима и женама, и крила, која су потребна кад се пева о грчкоме небу.

Небо! Кажу да је најлепше код нас над бехарима и танким минаретима Мостара, и на дну Дрине, кад је бистра. Ја га нисам видео. Али не знам, не верујем да има лепшег неба на свету, него што је небо над Атином и Кикладама, у рану зору, пре сванућа.

Пејсажи! Далеки, са јасним обрисима сунца, пуни зрелих боја и топлих линија. Хтео бих да их омотам нитима, као паучином, да ми их нове сензације не избришу из душе. О, још се њишу и гibaју у мени најлепше минијатуре које је природа свим кистовима и свим својим бојама насликала на платнима мога унутрашњег света.

А шта да кажем о женама Атињанкама, које свакога дана грли очима песник „Јадранских Сонета“, и о женама из Смирне? Треба их видети, да се разуме сва она победа Кемал-паше у Малој Азији, сва она кукавштина Грка, и сва страст њихова за златом и здравом валутом.

И што да кажем о мору, за које ће увек бити највећи поклич дивљења речи Ксенофонових војника, када су, након дугих и тешких лутања, после боја код Кунаксе, закликтали:
— Талата! Талата!..

II.

Разболео бих се, да ме пролеће нађе у завичају. Ма где, ма где, нека ме поздрави први светли облак; ма где нека се сретнем са првим цветом и са првом тицом. Давно је прошло време кад сам по загорским виноградима са пастирима свирао у фрулу. Волим сада, с прозора вагона или са мансарда хотела по периферијама, да гледам своја пролећа из детињства.

Пупи прво лишће у Стромовци, жубори вода и тица пева, наивно, као прво моје пролеће ван завичаја, на прашкој летни; копни црни велеградски снег, а сунце преко старих, мрачних кровова пада на фасаде; топло дишу дојке камених Каријатидâ, отварају се прва врата по балконима.

Запенило се светлим валовима модрине суморно и тешко небо над северним морем. Обалама хуји млади ветар и надима јадра лађа у лукама. Северно пролеће куца по мојим прозорима.

Закитим се пролећем као цветом; — где сте нова мора, нови друмови?

Воз тутњи према југу. Неко ме дрма:

— Овде почиње Шумадија!

Сетим се боја и пејсажа што прођоше поред мојих очију као сан. Тамно, хладно зеленило шумâ и ливадâ бива све топлије и светлије. Изоране њиве леже као мекани сагови у свим нијансама боја, од црвено-жуте до тамно-модре. На каменим брдима, као беле и сиве тачке, овце. Идиле се мењају. Кроз отворене прозоре струји мирис младе земље и траве. Здрављем и снагом мирише Шумадија.

Гледам кроз отворен прозор небо.

Што су боје светлије, небо је више! Као да се диже и шири над нама, све силније и прозирније, проткано златним нитима сунца. Иза Ниша сасвим је јужно, зарумењено, а пејсажи светли; док међу брдима, окруњеним снегом, као зелено језеро, мирују поља и ливаде.

Колико пута прођоше туда турска копита, а трава ипак ниче млада и бујна. Гледам народ на станицама. Здрав је, весео. Само су му очи велике, црне, окружене неким невидљивим колобарима меланколије. Не знам, је ли то од неке дубоке, давно прошле туге, или од неке вечно младе љубави. Из даљине слушам арију:

... Ноћ ме пије. Месец ме пије.
Ништа ми није. Умрећу ...

Хитро пролазе мале станице. Воз јури у тмину. Још се разабарају писмени натписи на станицама. Читам ћирилицом и латиницом: *Грделица*, и поред ње, на маленој кућици међу стаблима „Рестурант“.

Зрак је топао, пун неке чудне узбуђености и немира.

Моји се сапутници, вајари, чуде што нема „качака“.

— Каки качаца, бре! — теши их учитељица из провинције.

А они, уверени да нема качака, повале се и спавају тврдим, вајарским сном.

Угасили смо светиљке. Причамо полуснено, тихо. Воз путује кроз бескрајни тунел ноћи...

А онда: зора и Македонија...

III.

У зору, пре сванућа, сиђосмо с воза у Ђевђелији. Богослови и попови што су путовали за Свету Гору, скупише се као право стадо оваца, наслагаше усред чекаонице пирамиду кофера и кутија и поставише стражу. Доцније смо их нашли у некој механи, код ракије.

Као запањени, стали смо пред малом станицом. С једне и с друге стране, кроз љубичасти јутарњи зрак, забелиле се планине Кођук и Беласица. И чусмо шум Вардара о коме из давнине старе српске мајке певају својој деци.

Прођосмо кроз Ђевђелију у рано јутро, док су се сељаци на мазгама спуштали низ кланце. Док сам жив, нећу заборавити осећање, које ме је пратило путем. Куће су разорене, црне од палевине, стабла поломљена, цесте разриване. Још сада, после пет година, налазили смо путем празне фишке, комаде граната, поткове, кутије конзерва и бодљикаве жице. И чинило нам се, као да још сада, овде, на удару фронта, куда су прошле и изгинуле силне војске, тутње висине, и небо пламти од ватре.

Рат је свуда забележио своје страхоте; у изривеним брдима, у разрушеним кућама, у осакаћеним стаблима и на лицима људи.

Ведро је небо над Вардаром и над планинама; али су, још увек, потиштена села, друмови и људи. Знам, у неком смо излогу видели фотографије наших вођа политичких; сви су били тако смешни, патетични, неважни, као да из неког ситног, партизанског света гледају у ову реалност, у којој се, тешко, криви догађаји и јучерашње страхоте преливају у херојску, славну прошлост и епопеју.

Доцније смо прешли чамцем преко Вардара, крај порушеног, гвозденог моста, и попели се у ровове. Свуда исто: фишеци, кутије конзерва, комади граната, жице у бетону и,

расејане, од сунца пожутеле људске кости. И што смо се више пењали према врху Беласице, све више људских костију, све тврђи, бетонски ровови, све страшнији трагови прохујалога рата. И кад човек помисли, да је овим расејаним људским костима откупљена слобода, коју нисмо заслужили, јер је не знамо ценити, још су страшније слике, још горче успомене.

Видели смо: ћути Македонија, лепа, тужна, опасана снежним венцима планина; кад ћемо је видети веселу, сретну, препорођену? Кад прође ова генерација, која на челу и у срцу носи печате ратних страхота; кад порасту деца, свесна, да је слобода откупљена животима њихових отаца и дедова.

Вардар ће певати о прошлости, од Шар-планине до Јејејског Мора, Вардар, о коме из давнине старе српске мајке певају својој деци.

Чусмо његов шум:

„Суро, вечито стење, гордо се у небо диже.
Над урвинама тавним орли се с облаком боре.
А доле, са страшним шумом, Вардар се пени и стиже,
И пада кроз уске кланце у сиње Јејејско Море.“

(Војислав).

IV.

Мислимо на Солун и путујемо мочварним крајевима, пуним жуте, од сунца испржене трстике. Поља су необрађена, запуштена. Свуда, докле поглед сеже, с једне и друге стране воза, песковито тле.

Овде нема пролећа!

Омарина без ветра, жута монотонија, и дуги редови дудова. Нигде села ни куће. Само велика стада црних оваца, трома, уморна, седе у даљини. Као да их је неко оставио на овим пешчаним пољанама без пастира и без хране.

Високо на небу лутају облаци, велики, окружени сребрним пругама. Увек су над нама.

Непријатан турски вагон, без ходника, сав је накрцан људима: шпанским ђивтама, који непрестано отварају кошаре и једу, Јерменима, Турцима и Грцима. Неки дебео Солунац без престанка окреће међу прстима ћилибарску бројаницу. Кадшто тек погледа мутним оком на облаке, који нас прате, и наставља свој духовити посао.

Пренемо се. Затутњише јаче точкови воза. Пролазимо кроз гвоздени мост над реком, која је већ сада, у прво пролеће, пресушила. Од времена до времена путујемо низ обале Вардара. Сусрећемо оазе зеленила и облаке, који нас прате.

Ближе према Солуну још су остали дуги редови бодљикавих жица, ровови и војничке бараке. Кадшто, воз стане, као без разлога.

Девојчице, опаљене сунцем, трче поред прозора и нуде наранче. Дечаци цигарете.

Богослови, што путују с нама, већ су нервозни. Нагињу се на прозоре и гледају у даљину. Где је Солун ?

Сумрак пада по пољима, благо, мекано. Зрак трепери и прелева се као љубичаста свила. Неки лала, у ћошку купеа, заклопио сањарски очи и пева :

Креће се лађа француска
из пристаништа солунска...

Отац Иларијон — како га је крстио један мој сапутник — глади непрестано седу браду и броји богослове. Мислима је одсутан. Негде у Ђевђелији, код дојранске рибе и љуте ракије.

Даљина је пуна неке тихе меланколије.

Све је тихо, полумрачно, далеко. Само воз монотоно тутњи по прузи и Солунац неуморно окреће међу прстима ћилибарску бројаницу.

Однекуд нагрнули су облаци. Најпре велики, мутни, троми, па за њима, мањи, светлији, сребрни и, на крају, ситни, округли, ишарани жутим и руменим пругама. Још један завој и зрак је жут и светао. То су светиљке солунског предграђа.

Негде далеко нишу се врхови јарбола. Музика свира. Поред прозора лете куће, балкони, ступови...

Воз тешко сопти.

— Солун !..

Маса носача улетела је у вагоне. Неко носи мој кофер. Видим само очи и беле зубе што се смеше. Као старога друга, нечији храпави глас ме пита :

— Треба фијакер, Сербо ?..

А напољу ноћ, пуна звезда, ветра, мора, минарета...

— — — — —
— — — — —

Густав Крклец.

ПАД МОНАРХИЈЕ У РУСИЈИ.

Познати француски часопис *Revue politique et parlementaire*, у својој свесци за јули, објавио је саопштење о паду монархије у Русији које је Гронски, професор економских и социалних наука у петроградској политехничкој школи, учинио на Петом Међународном Конгресу Историјских Наука у Брислу, 14 априла 1923. Циљ овом саопштењу није био, да изложи сам ток револуционарних догађаја, пошто су то већ други раније учинили, него да пружи правну анализу акта од 15 марта 1917 године, којим је цар Никола, у своје име и у име свог сина, абдицирао на престо, и акта од 16 марта исте године, којим је велики кнез Михаило Александровић одбио да прими царску власт. Поред тога још да тачно утврди тренутак пада монархије у Русији. Сматрајући да ће и читаоце „Мисли“ интересовати ова ствар, изнећемо садржину овог саопштења, додајући уз то и неке своје примедбе.

У погледу наследства, основни руски закони од 23 априла 1906, који су имали силу и вредност уставних закона, заснивали су се потпуно на прописима Статута Царске Породице, који је донет још за владе цара Павла I., 5 априла 1797. Потписујући овај Статут, цар Павле је сам изложио своје побуде: он је хтео да се никад не остане без наследника, да наследник увек буде означен самим законом, да не може постојати ни најмања сумња о личности наследника. Да би учврстио што више ред наследства, Статут је захтевао од сваког монарха, који је ступао на престо, обавезу да ће строго поштовати закон о наследству. Такву обавезу су тражили и основни закони од 23 априла 1906, па је такву обавезу дао и цар Никола II., још приликом свог крунисања.

Прописи о наследству допуштали су могућност абдикације само што се тиче права ступања на престо, па и то датира тек од владе Николе I., који је допунио законе о наследству. По тој допуни, чланови царске породице су имали право да одбију царску власт, ипак под резервом, да одатле не произиђе никаква тешкоћа у погледу наследства. Могао је, према томе, на место наследника, који неће да прими престо, доћи други члан царске породице (чл. 37. основних закона од 1906). Међутим, ништа није предвиђено у погледу абдикације самог цара. Он је могао не пристати да постане цар, али

нема прописа да, једном ступивши на престо, може по својој вољи сићи са њега. Не излази одатле, да би абдикација цара Николе II. већ по томе била противна закону, јер овде ћутање закона не значи забрану за цара да абдицира на престо.

Али ако се прими, да цар може да абдицира, он то, у сваком случају, може да учини само за себе, не и за неког другог. Због тога абдикација, коју је цар Никола II. извршио 15 марта 1917 не само у своје име него и у име свог сина, представља један нелегалан акт. Њоме је цар повредио закон о наследству на који је свечано положио заклетву. Изгледа као да је какав удес хтео, да се потврди мишљење по коме Никола II., и ако уставни монарх, није заборавио да је некад био руски самодржац. Последњи пут у свом животу, последњом својом вољом, он је погазио законе које је морао поштовати.

То је било 15 марта 1917. Међутим, сутрадан, сазнавши да треба да постане цар, велики кнез Михаило Александровић је позвао на састанак све чланове Провизорне Владе и Провизорног Одбора Думе. После овог састанка, он доноси одлуку, да не прими царску власт. И за правног историчара овај акт од 16 марта представља сасвим изузетну важност, јер се има сматрати, да је тренутак одбијања Михаила Александровића да ступи на престо у исти мах и тренутак пада монархије у Русији. У овом акту одбијања, који су редиговала два одлична руска правника, пок. Набоков и професор Нолде, којима се придружио и члан Думе Шуљгин, велики кнез је изјављивао да је „донео чврсту одлуку да прими врховну власт само у случају, ако таква буде воља нашег великог народа, на коме је да гласањем и преко својих представника у Уставотворној Скупштини одреди облик владавине и нове основне законе руског царства“. У исти мах, он је у овом акту тражио „од свих грађана руске државе, да се покоравају Провизорној Влади, која је произишла из иницијативе Царске Думе и која располаже пуном влашћу до тренутка кад Уставотворна Скупштина, сазвана у што је могуће краћем року на бази општег, непосредног, једнаког и тајног гласања, не буде својом одлуком о облику владавине изразила вољу народа.“

Писци овог акта имали су најпре да реше једно претходно питање. Оно се састојало у овоме: да ли је Михаило Александровић био већ цар или није. Интересантно је напоменути, да код цара Николе у том погледу није било никакве сумње. Он је сматрао, да је самом његовом абдикацијом његов брат постао цар, што јасно излази из једног телеграма који он, непосредно после своје абдикације, шаље „Његовом Царском Величанству Михаилу“. Међутим, питање је било решено у супротном смислу, и то из ова два разлога. Прво, абдикација Николе II. била је, по себи, један нелегалан акт, јер је

њиме без икаквог права бивши цар свог сина и наследника лишио престола. Друго, Михаило Александровић још није био дао свој пристанак, да прима власт и престо. Према томе, његов горњи акт није био абдикација једног цара, већ само одбијање једног великог кнеза да прими власт. Уз то још, ово одбијање није било дефинитивно, него условно: велики кнез је везао свој пристанак за одлуку Уставотворне Скупштине о облику владавине. Ако ова одлука буде повољна за монархију, он прима престо; ако она буде неповољна, питање о престолу се више и не поставља.

Интересантно је напоменути овде, да се у овом саопштењу ништа не каже, да ли је условно одбијање престола уопште било могуће, а нарочито да ли је било могуће одбијање везано за један овакав услов. Јер ако је било потребно, да тек Уставотворна Скупштина својом одлуком евентуално продужи живот монархији, питање је онда, да ли она не би имала исто тако да одлучи и ко ће на чело те монархије доћи. Зар би њу, у том погледу, могло везивати нелегално означавање наследника и условно пристајање таквог наследника? Зар она, кад има да уради више, не би могла да уради и мање, па пошто поново утврди монархију, сама изабере и монарха? Јер ако се стара монархија није сама собом могла продужити и даље, како би могли и даље продужити своју важност акти који су донети под њом, и то донети супротно њеним законима? Штета је што професор Гронски у свом саопштењу није ни додирнуо ова питања. У осталом, он је исто тако и још нека друга интересантна питања оставио потпуно по страни.

Тако, он нам не каже какво је право имао Михаило Александровић, за кога је утврђено да није постао цар, да позива грађане на покорност Провизорној Влади, и како се, по његовом мишљењу, сва активност ове владе могла заснивати на акту којим један велики кнез условно одбија да прими царску власт? Место тога, он само напомиње, да је правна вредност одбијања Михаила Александровића неупоредиво већа од правне вредности абдикације цара Николе. После цареве абдикације, монархијски облик владавине је остао недирнут, и да је велики кнез Михаило пристао да дође на престо, и поред неправилности које је учинио његов брат приликом силаска с власти, он би самим својим пристанком поништио мане акта абдикације. Међутим, професор Гронски не доказује довољно ово своје мишљење. Он се уопште и не пита, како је и зашто је абдикација, коју је цар извршио и у име свог сина, и која је, као таква, један нелегалан акт, могла имати у погледу престолонаследника иста дејства као да је била потпуно легална. Члан 53. основних закона прописује, да после смрти цареве наследник, на основу самог закона,

постаје цар. Они, истина, видели смо, не говоре ништа о царевој абдикацији, али кад се она прима као могућа, зар се онда не би могло запитати, да ли би и ту требало поступити као и у случају смрти царева, и даље, да ли би онда следствено требало применити прописе, који се односе на случај кад малолетник постаје цар? Сва су ова правно интересантна питања остала, на жалост, ван правне анализе, која је била циљ овог саопштења.

Други циљ који је професор Гронски хтео да постигне овим својим радом састојао се, као што смо напоменули, у одређивању тренутка пада монархије у Русији. По њему, тај тренутак је био одбијање Михаила Александровића да прими царску власт. То одбијање, истина, није било дефинитивно, него само условно. Али, позивајући руске грађане да се покоравају Провизорној Влади, велики кнез је признавао да је ова Влада, до сазива Уставотворне Скупштине, највиши орган државне власти. Од личног какав је био дотле, највиши орган је на тај начин постао колективни и изборни. Лични облик монархијске владавине је ишчезао пред колективним и републиканским обликом. Тако је монархија пала, и републикански облик владавине установљен у Русији.

Не изгледа нам, да се ово мишљење може примити без примедбе. Јер ако се узме, да је ово заиста тренутак пада монархије, не значи да је он самим тим и тренутак заснивања републике. То што је највиши орган постао колективан и изборни, не доказује још да је владавина постала републиканска. Такав орган се може наћи, истина изузетно, и у монархији, па би онда неко на основу тога могао исто тако тврдити да, и ако је највиши орган постао друкчији, монархија ипак и даље траје. У ствари, стање је било провизорно, што се најбоље види из чињенице, да је о облику владавине тек Уставотворна Скупштина имала да донесе одлуку. Фактички, наравно, с монархијом је већ тада било дефинитивно свршено, али се цела ствар у овом саопштењу имала справљати с правног, а не с фактичког гледишта, па се с правног гледишта требало држати и у овом питању. Иначе, ако би се пошло с фактичког гледишта, морало би се констатовати, да је све рађено с обзиром на однос снага који се почео оцртавати у тим тренуцима. На правна правила и правне прописе обзирало се само у толико у колико је још постојала жеља, да се свему да бар извесна форма. И то је разумљиво, јер Револуција је наступала, а она у своме ходу очевидно није могла строго поштовати законе старог поретка, против кога се управо и кретала.

Dr. Михаило Илић.

MUSICA TRIUMPHANS.

(La Revue Musicale. 1920—1923).

Предамном лежи комплет *Revue Musicale*. Од безбројних чланака подигли се облаци. Покушавам да се снађем.

Видици се отварају. Планине расту. Реке шуме. Где није допрла музика планином, долетела је крилима орловим. Гле, тамо, у сред мора, на далекој литици!

Музика је, као древни варвари, упала у складни врт културе. Боже мој: шта је била култура пре музике? — Ето, тај врт, са лепим и витким стазицама, са подсеченим дрвљем и оно мало сребрних водених бичева што по где-где шибаху. Шибаху лепе мале чигре наше раздрагане, време застало, сан времена у парку. Шта ће бити од културе?

Данас је она толико прожета музиком да сазрева у музички плод. Њена мисао постаје музичка, грабећи све даље у незнан звукова, све даље од прегледне појмовности ликовних решења. Ко би и помислио данас да упореди културу са чудотворном статуом, чаробном сликом, виспреном неимарском саградњом, заинађеним низом сплетених шара. Све је то само један део покретне звучности која нас носи у ковитлацу ритмова.

Освојење психологије.

Поставке немачког музиколога Ернста Курта („*Romantische Harmonik und ihre Krise in Wagners Tristan.*“ Leipzig. Стр. 540) узима француски музиколог Андре Кероа у *Revue Musicale*, као крајње битне, за коначно разумевање Дебисија, творца музичког импресионизма од кога иде велика линија модерне музике. Изостављајући све стручне детаље, који се не би могли изнети на овоме месту, како услед техничких разлога, тако и да приказ не испадне претоварен, — ми ћемо, у најкраћим потезима, истаћи важност основних теза саме књиге у колико долазе до примене на Дебисија. (Правилно схватање њихово, у многоме, поклапа се, што се тиче еволуције музике, са саобразним закључцима до којих смо ми дошли у нашим чланцима о еволуцији језичног мишљења.)

Стари, класични музичари узимају акорд као један обичан беочуг, карику увек себи једнаку, у организованом звучноме бивању. Они је подводе под правила, они је припремају и решавају — она је за њих податак, који се класификује,

организује, асимилује, према постојећем низу звукова и њихове везе. Дакле, за класичну хармонију важи принцип *спашички*, принцип звучне равнотеже. Акорд, сам по себи прилично је равнодушан; он је пролазан, али, да нема оштрине пролазности, он је као апстрактан, изван простора и времена; нема боје, ни личности у опште: тек у вези са другима он добија један објективан значај. Он је једна стална, мртва, непроменљива количина, нешто полазно и једноставно.

Романтична хармонија даје појединим акордима њихов властити живот. Они постају сами по себи значајни, према месту на ком се појаве, према добу у коме искрсну. И зато је и поступак према њима разнолик. Психологија, којој су они предати и подвргнути на место сухих и уобичајених апстрактних закона, долази до својих завршних права: један исти низ или склоп звукова има различан значај, важност, свежину и нагласак, у зависности од момента. То је принцип покрета, принцип динамике, начело живота.

Класичној хармонији психологија и боја подозриве су и туђе. Акорд је само средство, саставак, увек себи сличан, и значај акорда није у психологији, у трепету његове појаве, у очекивању или изненадности његове обзнане. Класична музика према томе више је једнолика, хомогена уметност *слушања*, више је апстрактна зграда звукова, а нимало или понајмање доживљај у слушању, и покретна, променљива битност, разно обасјана и заталасана река. У романтичној хармонији тумачење духа који је под утиском музике, јесу саставни део те саме музике: другчије објашњујући дух тумачи један акорд у почетку „Тристана“ а другчије у „Фауст“-симфонији Листовој. Акорд се везао за нечим што је слушалац доживео, и слушајући музику он, слушалац прати појаве и промене, расте, прерашћује, трпи мене тога акорда, који је добио свој нарочити смисао, своју важност за живот и осећања његова, слушаочева. Слушалац *пребољева* акорд, и зато акорд има свој живот. Према томе модерни музичари не руше правила класичне хармоније (која траже нарочити, безлични поступак са акордима) из пуке жеље да оборе солидно и освештано старо, већ за то што су по среди две **сасвим различне естетике**. Класичари не осећају боју, њима је један низ или склоп звукова увек истоветан самоме себи; док код романтичара који су у току музичкога живота, исти низ или склоп, у друго време поновљен добије савршено други значај и баш за то што сам *шок* постаје нов елеменат оцене. Као ни речи, тако ни звукови не могу дакле да се отму од основног закона живота: да је значај ствари субјективан, а не објективан, да смо ми сами заинтересовани у стварима, и у зависности од момента различно подвлачимо и превиђамо, тумачимо потпуно истоветне појаве. Музичке мелодије, акорди

и звукови, најзад, постадоше пуноправне појаве, добише свој стварни и истински конкретни живот у музичкоме ткиву. Раније бејаху само бесловесно камење. Изгледа бар тако. (И ово подвлачи и нашу, често истицану тезу о томе да од једне исте речи, или низа речи, зависно од момента, добијамо потпуно разнолике ефекте, у зависности од везе, од целине, од тока, од догађаја реченичног. Околина и динамика у стању је од једне речи да створи сасвим неочекивано друго нешто. Педантна анализа живота постаје илузорна, јер се живот не састоји од непроменљивих делића).

Музика је заробила психологију. Музика је *постала* психологија. Можда ће се, од сад, психологија, несравњено финија и изразитија, тражити у Баху и Стравинском, а не у Шекспиру и Гетеу, и Стендалу и Достојевском?

Само, за Баха још не знађаше се да је у психологију ушао, несвесно а дубоко. Не знађаше се за Моцарта, за Вагнера. Нова музика, а најмоћније Мусоргски, показала је свима видљиво своју победу над психологијом. И та је победа, можда, прастара, само је требало наћи начина, приступа, да се то докучи иза случајне разгране мелодичких украса.

Освојење лихературе.

Метафизика нашега времена постаје све више музичка. Познати француски писац *Alexandre Arpoux* покушава да оствари роман, задахнут из основа музиком:

„Треба истаћи (у роману) важност музике за наше модерне духове. У њима обитава мало истинске вере. Музика, гле, замењује у њима нешто помирљиве и неодређене метафизике. Ако свет схватимо под видом музике мање долазимо у опреку. Осетљивост наших дана није ни интелектуална, ни визуелна, она се изражава тоналностима.“

И, према томе, силуете људи, карактери, догађаји, добијају један нарочити музички смисао, и све је, као низ инструмената, подређено већем складу психолошког оркестра. А треба се упитати у колико велика литература, од Стендала и Достојевског до Томаса Мана, није у ствари једна музика, чије смо звучности и ритмичности били несвесни, само за то што смо смисао Балзаку и Достојевском тражили, ван музике, у случајним сликама.

Освојење живоша.

Музика осваја умове. У врло опширном чланку „R. Musicale“ доказује Андре Кероа, да је Пруст, данас толико слављени писац, сав прожет музиком. Он није, као старији нараштаји, само разумео, или волео, или схватио музику. Он је *живео у музичкој атмосфери*. Највише се у њему осећа Вагнер. Али не Вагнер случајан, или описан или декоративан,

већ, тако рећи, урођени, свакидашњи, у душу усађени. Тако на пр. Пруст описујући негде природу схвата је као музикалну битност, у смислу Вагнеровом (чак и не спомињући Вагнера). Музика постаје ваздух, којим се дише, и који се не примећује.

Освојење поезије.

Од Вагнера је музика почела тако дејствовати на велике писце-песнике да је потребно, за свакога историчара литературе, потребно и неопходно познавање и разумевање музике. Већ се пишу историје књижевности, под углом музичким. Француски симболизам не да се растумачити без музике. И то је почетак, у великоме стилу. У својој новој књизи есеја, Жак Буланже пише, шта више да је сама музика, отргнувши се из чисте декоративности, ушла у област поезије, и изражава и износи она осећања, маште, игре, чежње, које некад беху искључиви предмет саме поезије. Музика је покорила и поезију, отмицом њених мотива и начина, њених идеала и тежњи. И, донекле, учинила је излишном.

Поезија је била милостива допуна живота. Музика, пошто је најпре постала живот, посегла је и на животову допуну. Музика је и живот и поезија.

Освојење позорнице.

Али позорница : ван живота, ван поезије ? Игра : потреба наших нерава ? Бакст, Гордон Крег, Максим Детомас (Revue Musicale не цитира руске уметнике из Русије, који су Европи непознати) упутили су позоришну декорацију новим путем. Не тражи се више просто изношење средине (са тачним детаљима) већ има да се изазове, дочара атмосфера коју собом носи музика. Излишне подробности одбацују се, све оно што је било тако драго романтичарима под општим називом живописног (pittoresque) постаје не само излишно, већ ометајуће. Декор има да буде сликарски пренос (у сликарев свет) онога утиска који се осетио од музике. Хармонија декора има да одговори музичкоме расположењу изнешенога чина. Декор постаје залеђена и синтетисана музика.

Сами композитори често греше у својим захтевима о бинском оваплоћењу. Има да буде бински испољен свет звукова, како извире из музике, у „Пелеасу и Мелизанди“ од Дебисија (један пример) вређа несклад између музике и декора : музика је готово недокучна, недосежна, без плоти, а слике предела у којима се збива, одређене су оштро и одлучно. Тај расцеп мора се уклонити, ма колико вероватан изгледао декор и био у духу времена, његова се горопадна, одсечна плаховитост мора ублажити, да би се изазвала магловитост легенде која музичким прелебдом струји кроз ваздушја. У „Аријана и Плавобради“ од Пола Дикаса (други пример) потпуно су недо-

тупавни декори уобичајеног средњег века. У сцени када музика преплављује све икада постављене обале за продирања ичије, блесковитом страшношћу дијаманата и рујним уметањем драгога камења — ваља пре дати фантастику хиљаду и једне ноћи, са златним мозаикама, ретким мраморима, раскошним чохама и шареним ћилимима — него ли строги и аскетски замах готских кула, ма да се догађај збива у Средњем Веку. А када долази ослобођење, са песмом о пет кћери Орламонде онда се, готово нагонски, намеће сродни предео каквога талианскога примитивца.

Декоратер мора апсолутно да уђе у најбитнија схватања музичарева, он мора да изнесе на обетовани видик најсакривеније тајне музике, а никако не конвенционалне ограде и преграде, туђе трепетној садржини музике.

Музичка позорница за опере. Али музичка позорница и за прозне комаде. И кроз њих све више струји ритам, и даје им смисао целине. Проникнути у тај ритам. И музичка позорница сам човек: његово ритмично тело, које ослобађа Жак Далкроз и немумичкога баласта.

Освојење времена.

Најновија француска музика (поглавито: „група Шесторице“ на челу са Ериком Сати) исповеда и донекле остварује, једну нову, грубу а ипак савремену простоту. Тим поводом пише Анри Принјер:

„Прогрес се не састоји у порасту заплета техничког. Натраг се не удара никад али се прерађује на новој равни, оно што је учињено у далекој прошлости.

Тако, на пример, при крају 16. века, облици полифоније (вишег ласја) доспели су до вршка нечувеног техничког савршенства које нас и данас запањује. Северни мајстори изграђују службе божје на јединствену једну тему, — са испреношћу којој нема премца; мадригалисти талијански уводе у своје композиције раззвучја (дисонанце) помоћу којих постижу дејства бојадисаности упоредљива са Тинторетом, са Веронезом, — а у француској музичари око Валоа уносе у ритмику проналаске претанане које мелодији дају маха за слободу невиђену доселе. Али гле, у Фиренци једно коло музичара другог реда: љубитељи, певачи, лаутари, које је салетела једна идеја хуманистичка а посве литерарна — да изнађу тајну лирског певања у време антично — гле, они складају монодије гломазне, невеште, досадне, хладне, које се извијају беспрекословно на темељу „непрекидних басова“ једнаке дужине. Па ипак, та уметност нижа и недовољна, триумфоваће над раскошним умењем Маренција, Венозе, Фође, и Клода млађег. И та ће уметност придобити за своју ствар највећег оновремског музичара, Монтевердија, и после двадесет година лутања —

пипања, — опера, кантата за соло глас, владаће као једини господари над музиком. Нове форме, свакако далеке од идеала флорентиских монодиста, али, при свем том, *поникле из њихових истрага*. Који ће облици бити у употреби кроз четврт века? Тешко је проричати, али по свему изгледа да ћемо доћи до упрошћења начина, ради постигнућа нових ефеката, те да је тако Сати, и по други пут, био пророк прави.“

Будућност, дакле, музика хоће да дочара, нову и плодну. И онда ће и прошлост заплета и уплета, опет добити један нови смисао. Биће две разне музике: прошлост и будућност. Кад будемо хтели да схватимо стил, изнећемо заплете и трептаје његове музике.

Освојење Иштока.

Болест савремене музике (по мишлењу познатог руског композитора Лазара Саминског) јесте у претераном тражењу нових „ефеката“. Услед те истраге нових боја, дошло се до једне у ствари мучне „монотоније богатства“; толико је много нових зачина, да су изгубили сваку изразитост.

Али се трагати мора, јер се хармонија кобно брзо исцрпљава. Једина вечита јесте *органска* полифонија старога Баха, органски израсла и разрасла. Али сад је дошао крај Баховом времену. Компликације, на старом темељу Баха, нису више везане органски. И долази нова полифонија. *Долази са Иштока, преко Руса. Назире се.*

Питајмо се ко кога осваја? Не узима се исток, већ се зове у помоћ исток. И у томе исток има да подлегне, по мишлењу нашем. Да потоне потпуно.

Шта је руска музика у ствари. То није исток који продире ка западу. Исток је, у музици, вечни вапај азијских степа. Он је изнад тих степа. Где да продире, и зашто? Али европска мисао наоружала је Русе, — руска музика јесте запад, запад организоване смеше гласова, моћне на зглобове запућености, запад који само душу тражи од истока: недокучну душу, запад који се организовао, средио, замислио, спремио, да од истока отме душу, и пресади је у своје челично тело. Шта ће остати од истока?

Границе музике — само у музици.

Овако почиње једну своју нову творевину, Морис Барес: „Музика је везана са силама невидовне васељене, из њих она истиче, и зна их склопити и разобручити. Али ми је волимо грубо, и њене мађијске басне прелакомислено су у рукавању нашем. Па још, да би се разлом заплео, програми концерата воде нас из једног бунила у друго, са безочношћу нечувеном. Је ли разумно призивати без разбора све заспале богове из склоништа наших срдаца — када је доста и једног јединог од

ових разгоропађених нечастивих, да нас избежуми. И изгледа ли вам смотрено, пошто будемо тако у отрави најразноликијих дражења, ненадно, када се концерт приклони крају, да нас избаце на црни плочник једног зимског вечерњег смираја и да наше разгоропађене душе потеку без стеге у случајност.

Боље знађаху некада, у времена постанска, која је вишња опасност у попевкама што блуде између неба и земље, — и народи примитивни могли би нам прочитати лекцију.“

Засићеност од музике, њене уморне вртоглавице и горке кризе, и она жеђ за суштинским које стално измиче — — као да долазе, према Морису Баресу не толико од самог музичког ткива, које се троши и круни и размеће и изрођава.

Као да није болесна сама музика, већ у бунило доводи духове неприродно њено спрезање и њена стогуба згранута веза кроз наша закрчена чула, које нико не чува од хаоса. Требало би, може бити, свакој музици одредити подручје, пронаћи психички моменат и коначним пресецима оивичити трајање у нама, да би се смотрено спречио судар и раскид?

И онда, најзад: револуција, слом, расап, смрт, оно чему води свако гомилање сваких богастава: животних, ћеличних, златних, духовних — било би избегнуто.

Јер једини озбиљни противник свега: била би музика. А пошто је свако све најзад, музика, то би била и ишла: музика против музике. И задатак би био историје сав геометријски: да разграничава, између себе, разне музике, разна музичка бивања. Границе музике нису ван музике. И то је победа над смрћу. Јер смрт је — изван. И сва је пластика — изван. А границе су музике — унутра. Историја се претвара у једну врсту практичне музичке геометрије.

Станислав Винавер.

ПОЗОРИШТЕ.

Пред старим грехом и новом позоришном сезоном.

Нова позоришна сезона почела је са премијером пољског комада *Ашаншка*, од В. Пежињског. Комад је у сваком погледу без икакве вредности: баналан мотив, површна психологија, шаблонска композиција, клишетски ефекти једне позоришне школе. Да је којим случајем био расписан конкурс, — мало вероватан истина, али ипак могућ, — за најповршнији и најслабији пољски комад, тврдо верујемо да би В. Пежињски са својом „Ашантком“ био међу конкурентима са највећим изгледима на успех. Зато ми данас узалуд лупамо главу покушавајући да пронађемо разлоге стављања *Ашаншке* на репертоар, а све нам се чини да је по среди нека нарочита

врста генијалности, — генијалност сметењаштва. Али ипак потрудићемо се, руководећи се нашом обичном, здраворазумском логиком, да разрешимо целу ову загонетку.

У Кракову је ове године играна Војновићева *Смрт Мајке Југовића*, па је можда *Ашаншка*, пољски комад, био неки реванш? Затим, на једном позоришном конгресу било је речи о потреби узајамног упознавања словенских народа са њиховом драмском уметношћу. Најзад, не треба заборавити и то, да је баш тих дана падао и долазак пољских жељезничара у нашу земљу. Одиста, ово су и сувише довољни разлози да се на београдској позорници игра један пољски комад и нас, можда више него иког, радовале би овакве намере. Али, ми смо исто тако најодлучнији противници практике да се под видом „словенске узајамности“ протуррају ствари без икакве вредности. По нашем схватању најбоље би било да сваки словенски народ задржи за себе своје рођене негативности, а свога словенског брата нека дарује позитивним вредностима, ако их наравно има. Чудимо се и г. Јулију Бенешу, преводиоцу *Ашаншке* и многих других пољских комада, и одличном позоришном човеку, како је пристао или предложио да се баш овај комад понајпре приказује код нас. Велики полонофил, г. Бенешу учинио је слабу услугу Пољацима. После г-ђе Запаљске, и сада после В. Пежињског бићемо још равнодушнији према пољској позоришној уметности. Опет ће у нашим душама одјекнути оно фатално „*Finis Poloniae*“, да нас ни полонофилски Гундулићев *Осман*, ни славне успомене на Адама Мицкијевића неће моћи више загрејати. Да бисмо били праведни, признаћемо једну олакшавајућу околност и г. Бенешу и нашој позоришној управи. Истина је и то, да избор није најбогатији, јер је и пољска драмска продукција доста оскудна у добрим делима, што је можда најбољи доказ нашег братимства са Пољацима. Али ипак мислимо, да у пољском позоришту има дела праве уметничке вредности и више специфично пољских. Г. Бенешу преводио је и Виспјанског, ту једину интернационалну вредност пољског позоришта“. Па зашто смо се најпре срели са *Ашаншком*?

Има један други разлог којим ће управа покушати да оправда своју непромишљеност. Буџет Нар. Позоришта никако још није успео да постигне равнотежу и позоришна каса, празна, још увек вапије за пуном салом. Зато је и сезона раније почела и зато смо већ неколико пута нашли Нушићево име на плакати. И Управа је мислила да ће и *Ашаншка* због своје безначајности моћи да „прави паре“. Јер сви неактивни и неспособни директори позоришта тврде да шира публика не гледа боље комаде, и на тај начин оправдавају своје грехове према уметности. Међутим, ствар не стоји тако,

и потребно је већ једном вашчистити то питање. Истина је, да тако звана шира публика не воли апстрактне ствари, комаде са тезом, и да њен укус није баш тако поуздан. Али грех је напротив, кад се позориште због тренутних, несигурних материјалних користи, поводи за укусом недовољно васпитане публике и банализирајући циљеве драмске уметности, такмичи се са биоскопом. Са мало добре воље, са бољим познавањем менталитета позоришне публике, и помоћу смеле режије, могу се наћи и изводити добри комади, који би васпитавали и оплемењивали укус публике. Свуда у свету помало се врше данас опити у том смислу и они су дали довољно повољних резултата. У Паризу, Ф. Жемје, велики позоришни новатор, неуморно ради на освајању најширих маса. 1920. год. успева он да заинтересује широку публику за Софокловог краља Едипа, и његова установа „Народно Позориште“ у трокадеру успела је да је стално придобије за драмску уметност. И тако се позориште у својим смеровима враћа своје прототипу, античком позоришту, када су у Атини и у Риму позоришне представе биле праве националне свечаности. На њима су учествовале, измешане све друштвене класе, и пред истим одушевљењем за лепим и узвишеним настајале су све вештачке преграде. Исти је случај био и са приказивањем средњовековних мистерија. А ако наше толико хваљене демократске особине нису само један мит, онда наше Народно Позориште не сме да се стави у искључиву службу једне малобројне публике блазираног укуса. Његова ће прворедна дужност, на против, бити да прошири границе свога зрачења и да у њима обухвати и најшире друштвене слојеве. На тај начин, њено ће материјално стање бити обезбеђено, и оно ће, служећи високим циљевима своје уметности, оправдати и своју социалну функцију. За успех у том погледу, као довољна залога, могу да послуже успели покушаји са популарним позориштем на фронту или у бизерти за време светског рата. Незнамо како ће се све даље развијати нова сезона, али после препада са *Ашаншком* не верујемо више обећањима Поз. Управе. И готово смо склони да мислимо да ће она са жилавом доследношћу наставити своја грешења и лутања из прошле сезоне. Изгледа нам, такође, да није прерано да већ ударимо у звона на узбуну и да помишљамо на одлучна средства којима би се наше позориште одбранило од толико посведочене неспособности њених управљача. Дужност је позоришне критике, оне независне, којој лежи на срцу наша драмска уметност, да не „моли“ Г. Грола да у будуће не даје којекакве „*Ашаншке*“, него да на најимперативнији начин захтева мало више поштовања укуса публике и самог позоришта. И сви они, који воле позориште и који са религиозним расположењем улазе у њега, биће приморани да

својом личном иницијативом учине штогод за спасавање наше драмске будућности.

Прва премијера нове позоришне сезоне својим поразним избором, ставља понова на дневни ред исти проблем позоришног репертоара, који пати и у погледу оригиналне производње и због слабе вредности страних комада. Састав нашег позоришног репертоара открива најбоље сву збуњеност и сву нерационалност у раду Поз. Управе. На први поглед можда изгледа смешно кривити Управу због оскудице или слабе вредности домаћих комада. Али кад се ствари погледају изближе, види се да и ту није она ослобођена сваке одговорности. Кривица свакако није до Управе што смо ми један сељачки народ, са једва сто година културног живота, па зато ваљда и немамо још ни Корнеља ни Кирела. Неколико векова је Француска производила само бескрајне и безобличне мистерије, док се није њен геније изразио у класичним трагедијама. За драмску уметност потребне су нарочито неке конструктивне способности, строга потчињеност формалним законима, без чега се може упропастити и најдубља идеја пуна драмских могућности. А тих особина нама понајпре недостаје, и оне се, изгледа, стичу нарочито временом. Осим тога, један велики део тешкоћа лежи можда и у нашој особеној словенској психи, која као да пати од неке урођене адраматичности. Наш словенски дух привучен искључиво апсолутношћу суштине неће или не може у довољној мери да поклони пажње императивним конвенцијама драме, и зато не успева у својим драмским покушајима. Поред наше и пољске сиромашне драмске продукције, у истом смислу доказује и руско позориште које изостаје у многоме иза осталих књижевних родова.

Пред оваквим негативним условима, Нар. Позориште било је дужно да у том погледу има своју политику и да вештачким путем изазове и убрза израђивање наше националне драме. Истина, постоје конкурси; али они, извођени на један бирократски начин, ничему не служе. Међу одбијеним кандидатима има их и са талентом, али им не достаје рутине па се они опет остављају својој судбини. Кад се вајкамо на оскудицу домаћих дела из Позоришта се одговара да се у нашој земљи пишу, хвала богу, драме и наводе се солидне цифре рукописа који леже у фијокама Нар. Позоришта. Па што се онда не играју, питамо се ми? Још у првим временима живота нашег позоришта жале се његови управници да добијају трагедије, драме, које је немогуће реализовати сценски, јер су писане без икаквих обзира на неизбежне услове бине. Вероватно да и данас у том погледу не стојимо боље и да у томе лежи највећа тешкоћа. Зато је Нар. Позориште требало да прикупља још неискусне младе драмске писце, да

им створи могућност да изуче занат и да се, сами режирајући, упознаду са свима тешкоћама сценске реализације. Јер, кажу да један Молијер или један Шекспир неби били можда толико велики да нису били и глумци и режисери. И нарочито данас, када се драма ослобађа свију страних примеса и хоће да буде што више само своја, драмски писац мора бити у великој присности са сценом. Зато је и Ж. Копо, реформатор француске сцене, овако тачно одредио ове нове односе: „Ново позоришно ремек-дело родиће се само из сарадње писца, режисера и глумца.“

Ако је питање оригиналног репертоара врло деликатно, исти случај није са страним комадима. Али се зато ту неспособност управе за систематски рад још више истиче. Ми смо увек истицали да нам је апсолутно непојмљиво мерило којим се у Нар. Позоришту служе при избору комада из страних репертоара. Имали смо стално утисак као да избор врши насумице човек везаних очију, па ако је што пуким случајем добро — то није његова кривица. И увек смо се питали, зар целокупна светска позоришна литература свију времена није довољно богата ризница, да ми издвојимо из ње за нашу употребу само ствари од праве вредности? Зар се већ одавна није могло у договору са свима познаваоцима позоришне литературе приступити израђивању једног плана за дужи низ година по коме би се преводила само дела пре свега апсолутне уметничке вредности, па затим дела значајна по развој драмске литературе, и најзад, дела национално репрезентативна?

Ето, у чему је све грех Управе Нар. Позоришта.

У случају са *Ашаншком* можда се очекивало да игра глумца спасе комад. Можда је и по неодољивој жељи неког глумца и игран, али ни то се не сме допустити. Успех г-ђе Стокић није био онако потпун као неки из прошле сезоне. Није њена кривица што се у првом чину тешко могло веровати наивности и невиности њених осамнаест година. У другом чину била је боља али ипак можда мало претерано примитивна за жену из великоварошког предграђа. У трећем чину била је одлична, па можда је комад и због тога игран. Г-ђа Паранос, која је више пута покушавала да креира демимоденкињу, овом приликом сасвим је успела. Г. Богић, помало неједнак, био је добар у другом и трећем чину. Г. Ристић одлично је израдио своју улогу, само је мало претерао у подвлачењу. Г. г. Сотировић, Гошић, Антонијевић били су са свим добри у својим епизодним улогама.

Милош М. Милошевић.

КЊИЖЕВНОСТ.

Осмо издање „Горскога Вијенца“.

О седмом издању Његошевог *Горскога Вијенца*, са коментарима Г. Милана Решетара, ја сам опширније проговорио у 22. броју овога часописа, од 15. новембра 1920. Тим рефератом кренута је нарочита пажња на извесна тумачења Његошевог текста која су у сваком случају немогућа. Речено је, од прилике, да Г. Решетар има невероватно оскудан смисао за осећање поетски снажнијих и разумевање психолошки интересантнијих места у класичноме делу владике Његоша. Тврдити да је песник *Горскога Вијенца* сматрао јунаштво за „највеће зло“, да је Владика корео српске владиоце што су подизали цркве и манастире; дати поред стиха: „Чудна пушка, ваља мушку главу!“ коментар да је за мушку главу плаћано у Црној Гори 130, а за женску 131 дукат, и томе слично, — то су ствари којима, можда, не треба никаква коментара и које су, у најповољнијем случају, само смешне.

Поводом тога реферата Г. Решетар се осетио побуђен да ми одговори у првој књизи *Прилога за књижевност, Језик, Историју и Фолклор*. Његов одговор, писан некаквим назор-духовитим стилем, тоном пржаве нетрпљивости и старачке усићености пред сваким разлогом, одавао је једну до злагоба расклиману аргументацију и немоћно усиљавање да се одбране очевидне заблуде. Остављајући Г. Решетару задовољство да он једини буде убеђен својим разловима, ја се на његов одговор нисам освртао.

Међутим, у овогодишњем, *осмом издању Горскога Вијенца* Г. Решетар је написао и један мали предговор, хвалећи се како је и овога пута остао при својим тумачењима „готово непромијењеним“, јер мисли да је „доказао да је Пандуровићева критика пјеснички неоснована а филолошки погрешна“. Па, ја немам ништа против тога мишљења Г. Решетара. Али сматрам да је у реду да Г. Решетара изведем из једне његове нове заблуде. Ја никад нисам ни имао амбиције да једнога старога човека, филолога и научника са депутацијом од пре тридесет и више година разумевавам у његовим мишљењима. Сматрао сам и сматрам за много корисније да осталом паметном свету и омладини која се ослања на коментаре Г. Решетара по једној традицији, укажем на нека од најлепших места у Његошевом спеву, и кажем шта она значе. И то сам учинио. Прилично је индиферентна ствар што Г. Решетар није хтео усвојити оправдане примедбе које су му учињене. Изгледа по свему да је Г. Решетар човек који споро капира; али, временом, ипак капира. То се види већ и по његовом осмом издању *Горскога Вијенца*, у коме су његова тумачења, како он каже, остала „готово непромијењена“, а која су ипак у неколико „промијењена“ баш према мојој критици његових коментара. Примера ради, Г. Решетар је у најн вијем издању изоставио своје тумачење стиха: „Не зна жена које какве вјере“; затим је усвојио моје тумачење стихова:

Здрави зуби и тврд орах сломе,
Добра сабља топуз иза врата.

И можда још које. Према томе, није искључена нада да ће Г. Решетар, можда, у *шестом издању Горскога Вијенца* усвојити и све остале критичке примедбе на његове коментаре и напослетку дати једно дефинитивно прокоментарисано издање славнога Његошевог дела.

Наравно да дотле треба само чекати.

Уредник.

Избор дубровачког песништва.

Београдска издавачка књижарница *Време* преузела је један користан културни посао. Наша стара и наша дубровачка књижевност готово су сасвим неприступачне за данашње генерације, што представља несумњиву штету за књижевно образовање данашњих нараштаја, одвојено

од тога што те књижевности могу имати, поред свога историског значаја, и своје естетичке вредности. Примера ради, најбоља дела дубровачке књижевности налазе се само у врло ретким примерцима по библиотекама, или у великим, скупим и слабо приступачним издањима Југословенске Академије у Загребу. Сада је књижарница *Време* почела издавати у малим, спретним, релативно јефтним књижицама угледне примерке дубровачке књижевности. Под натписом *Из дубровачке књижевности I. Крћи Спевови*, објављени су у редакцији професора Г. Светозара Матића, ове краће епске песме дубровачких писаца: *Јеђука*, маскарата Андрије Чубрановића; *Дервиш*, од Стијепана Ђорђевића; *Сузе Марунскове*, од Игњата Ђорђевића; *Радоња*, од Владислава Менчетића; *Мачуш и Чавалица*, од Влаха Сквдрија, и *Сузе сина размешнога*, од Ивана Гундулића. Под текстом који је штампан ћирилицом и лепим читким словима, налазе се тумачења појединих речи и стихова. Пред сваким спевом је кратка карактеристика песме и објашњење њеног постанка. Држимо да није требало изоставити ни најужнији биографске податке о песницима и да би едисија у том случају била потпунија и кориснија. У сваком случају предузеће *Времена* заслужује сваку препоруку.

М-и.

Испод Озрена, од Ст. В. Живадиновића.

Под овим општим именом изашла је у издању Св. Б. Цвијановића збирка приповедака Г. Стојана Живадиновића. У збирци је дванаест, махом краћих приповедака: *Падавичар*, *Пред комисијом*, *Голачки Поп*, *Казанова*, *На Ускрс*, *Миша*, *Моја Болест*, *Испод Вешеника*, *Гробар*, *Пешко Јовић*, *Иронија* и *Симфонија над гробовима*. У последње време Г. Живадиновић обраћа, и плодношћу и квалитативним вредношћу свога рада, општу пажњу на себе. Са маркантном способношћу за осећање контрастног живота, типова, односа и појединости, са простим, мало сировим, нимало траженим и опсенаторским, али снажним и изразитим стилем, писац збирке *Испод Озрена* представља стваран приповедачки таленат. Учествујући у великом европском рату, бавећи се на солунском фронту читаве три године, затим у Француској, Г. Живадиновић је у своје дело унео доста мотива и извајао много типова из тога интересантног и турбулентног времена које ће, постепено, ући у велику епопеју и народну легенду. Други део мотива узет је из приповедачевог завичаја, из Источне Србије, и по њима је, бесумње, књига Г. Живадиновића и добила своје име. После једне навале надрикнућа и поплава неукусних и досадних мистификација које су већ изгубиле сваки кредит, дело Г. Живадиновића значи једну утеху у садашњости и наду у будућност наше приповетке.

Х.

Наши писци на талијанском.

Месечни часопис *Delta*, који излази на Ријечи на италијанском језику, доноси у својем 6. и 7. броју за август и септембар и неколико превода из наше литературе. Избор писаца није извршен, колико се види, по каквом принципу, а сумњиво је да је и избор преведених ствари такав да би најбоље, и најуже, могао репрезентовати нашу књижевност. Поред једнога одломка из прозе Јанка М. Веселиновића, налази се и проза Г. Милана Ђурчина. Затим један део из одличне књиге Г. Иве Андрића *Ex ponte*. Поезију представљају три песме Г. Густава Крклеца и један низ стихова Г. Мирослава Крлеже. $\frac{2}{3}$ прилога из наше књижевности дати су и кратки биографски подаци о писцима, са најужнијим notiцама о њиховом књижевиом раду.

Појава наших писаца у једном талијанском часопису ипак је сасвим симпатична.

Ђ.

Анатол Франс: *На белом камену*. Превео Радивоје С. Караџић. Издао Напредак 1923.

Франс, философ историје и социолог, не толико онај из *Црвеног Крина* и *Силвестра Бонара*, колико онај из књиге *Мишљења оша*

Коањара и Пингвинског оштра, пружа у овом делу свој најшири путопис по историји света. Огромно знање тог луцидног, ведрог и скептичног гало-семитског духа употребљено је и овде у елегантном стилу на дочаравање доба постанка хришћанства, доба кад се почела трести монументална зграда римског мира под магичном резонанцијом наивних и хаотичних, готово сулудих узвика Павла и Стефана, бедних просјака пророка. И у овој књизи тај сугестивни ускрисивач старих векова и дубок проницатељ мотива људских дела, баца на свакој страници људима у лице своју ироничну скепсу према добру и памети, према култури уопште, све то у виртуозној лакој игри једног насмејаног универзалног дилетантизма (у вишем смислу те речи). Један скакутав лет духа од коринтских првих Хришћана до руско-јапанског рата, са излетом у будућност комунистичке Европе 22. века. Занимљиво за сваког, па и за онога коме та игра на крају крајева може да се учини као маскирано извртање свих вредности ради ауторове личне забаве. Али и поред тога неће нам шкодити ако запамтимо по коју реченицу, онако успут; ми овде са Балкана: „Један народ постоји само у осећању, да има свој живош.“ (стр. 131.) Имамо ли ми то осећање!

Превод није тако брижљив као остали радови г. Караџића. В.

Октав Мирбо: *Врш мучења*. Преводилац? Издавач?

После стриндберговски тражени веризам умотан у произвољно романтично руво једне маште садизмом топло заголицане. Књига писана ради неких пробраних сладогрозних настраности на последњим страницама. Има и уметности, нарочито у првом делу, у опису каријере једног министра, по којој се види фрапантне сличност између западног „вишег“ друштва и, рецимо, нашег презреног, примитивног.“ Остало је, добрим делом, боља француске порнографија. В.

ПОЗОРИШТЕ.

Глумачко-балетска школа.

Глумачко-балетска школа, отворена 1921, улази почетком октобра у трећу годину свога развитка. Изложена у прво време великим тешкоћама, са недовољно државне помоћи, дочекана у једном делу јавности са неповерењем, она је данас успела да обрати на себе пажњу оних који су најпозванији да је подрже, и не без разлога очекује да пређе потпуно у државне руке.

После теже материјалне кризе за време првог течаја, када је цео програм рада био сведен на часове глуме, за време течаја 1922-23 програм је знатно допуњен, благодарећи потпори Уметничког Одељења. Били су заступљени ови предмети: глума, са упутима у изучавање костима нашег класичног репертоара (г. П. Добриновић), психологија глуме на практичним вежбама (г. Ракићин), дикција (г-ђа Марковић), историја драме (проф. И. Димитријевић и Др. Витезица), читање и анализе текстова са практичном применом (г. г. В. Живојиновић и Момчило Милошевић), историја домаће драме (г. М. Богдановић), пластичне игре (г-ђа Исаченко), класични балет (г-ђа Пољакова) и борење (г. Евг. Ишевски). Остављајући на страну многобројно учествовање ученика у представама Народног Позоришта, поменућемо да је сама школа приредила са оба одсека девет јавних часова.

У драми су играни комади: *Тврдица* (г. Исајловић), као реприза испитне представе првог течаја, *Медвед*, *Свадба и Јубилеј*, од Чехова (г. Ракићин), *Лажа и паралажа* (г. Милошевић), *Љубавно писмо* (г. Живојиновић), *Француско-цруски раш* (г. Добриновић), *На бадњи дан* (г. Милошевић), *Злочинац с предумишљајем*, *Хирургија* и *Просидба*, од Чехова (г. Ракићин) и *Игра љубави и случаја*, од Маривоа (г. Милошевић). Неколико горњих комада поновљени су више пута, и последњи

је игран на испитној представи ученика другог течаја и дат је као премијера. Вредно је помена да су комад *Лажу и паралажу* изводили ученици 14. јануара 1923. као редовну представу Народног Позоришта, на дан Стеријине годишњице.

У балету су приређена три матинеа, на којима су ученици извеле пластичне игре по музици Брамса, Грига, Шуберта, Гуноа, Листа, Рубинштајна и Ребикова (г-ђа Исаченко).

Пошто је Глумачко-балетска школа замишљена као одсек будућег Конзерваториума, тражило се да дође у што ближи додир са Музичком Школом, те су у том циљу приређена два заједничка јавна часа, 1. фебруара и 25. маја ове године, којом су се приликом показали сви одсеци. Имајући на уму да са развитком млађих глумачких снага треба упоредо да иде и развијање младе, нове публике, Управа је настојала да готово свака јачка представа добије по једну конференцију. Тако су предавали: г. Момчило Милошевић (1. о Молиеру и Стерији), 2. о Трифковићевим комедијама), г. Др. Ј. Максимовић (о Чехову), г. Милан Богдановић (о нашој старијој комедији) и г. С. Пандуровић (о Маривоу). Ове су представе биле од несумњиве користи, јер су на један пријатан начин наметале омладини могућност да прошири своје књижевно образовање. После завршне представе ученика друге године, а с обзиром и на целокупан његов дотадашњи рад, Наставнички Савет одлучио је да су са успехом завршили драмски одсек: г-ђа Даринка Ђватић, г-ца Лепосава Дугалић и г. г. Матеја Милошевић, Мирко Кујачић, Милан Ајваз, Борисав Михаиловић и Душан Милосављевић.

Од ученика који су завршили овај течај с правом се може очекивати да ће се лепо развити у будућности, што је свакако побудило и Управу Народног Позоришта да ангажује за чланове драме првих четворо. Сви ученици који су свршили прву годину, њих шесторо на броју, преведени су у старији течај. Ученици балетског одсека продужавају рад до навршене четврте године школовања. Кад се узму у обзир сви досад учињени напори да се Глумачко-балетска школа одржи и већ постигнути резултати, оправдано је веровати у њен све знатнији напредак. Да би се то што лакше остварило, Управа је предложила Уметничком Одељењу извесне измене у наставном програму, о чему ћемо проговорити у једном од идућих бројева. Редован рад у Глумачко-балетској школи почеће 1. октобра.

—тп—

Позоришни Годишњак.

Као службено издање Народног Позоришта у Београду, изашао је из штампе *Позоришни Годишњак* за 1922—23. годину. У шеснаест одељака изнето је целокупно стање у прошлој години, са нарочито занимљивим упоредним прегледом рада првих пет позоришних година после рата (1918—23). Несумњиво је вредно запазити да је последње сезоне изведено 535 представа, од којих су 433 редовне, а остале ванредне (јубилеји, концерти и т. д.). У 271. представи, драма је дала 88 комада (16 нових, 7 реприза и 66 комада текућег репертоара), а у опери је певано 19 опера, међу којима су 4 нове. Од страних писаца најчешће су играни Бернар Шо (15), Толстој (14), Доде (13), Ибзен (12) и Шекспир (10), а у опери су највише певани Пучини (30), Верди (27), Сметана (20) и Бизе (14). Од домаћих аутора најчешће су изашла на позорницу Нушић (35), Сремац-Миљковић (14) и Ј. Ст. Поповић (10). Једина домаћа опера, „Милошева женидба“, од П. Коњовића, изведена је свега 5 пута!

Занимљиви су још подаци о Педесетогодишњици Народног Позоришта, о конгресима Словенских Позоришта, о Глумачко-балетској школи и т. даље.

Табеле прихода и расхода, као и кретања личних издатака, најбоље показују са колико се тешкоћа мора борати Народно Позориште да се, у ово време тешких материјалних криза, одржи на висини.

На крају Годишњака дата је нека врста програма за идућу сезону, у коме је нарочито подвучена тежња Управе да се напоредо развију труппа и репертоар, т. ј. да се репертоар постепено уздиже, али да се увек даду што боље представе. Број пројектованих комада је знатан, а избор занимљив, само је питање шта ће се од свега обећаног извести.

— III —

НАУКА.

Joseph Barthélemy, *Les incompatibilités parlementaires.*

Ово је извештај који је Жозеф Бартелеми, народни посланик, иначе професор париског правног факултета, поднео француској Народној Скупштини у име њене комисије за опште право гласа. У самом почетку извештај констатује, да је питање о несагласности парламентарног мандата с извесним приватним занимањима одавно већ на дневном реду у Француској. За последњих тридесет година није прошла ниједна законодавна периода у којој није било поднето више предлога у циљу, да се ово питање на овај или онај начин регулише. Ипак зато не треба мислити, да је оно специјално француско питање. Напротив, као што каже извештај, овај проблем се налази у свима временима, свима режимима и исто тако свима земљама. При свем том, он као да је нарочито везан с парламентарним режимом, који особито с моралног гледишта све више престаје задовољавати свет. И сви предлози у овом смислу, у француској и у другим земљама, и ишли су за тим, да се морално прочисти атмосфера у којој се крећу и раде представници народа.

Сам извештај поднет је поводом три посланичка предлога који сем једног, полазе с гледишта, да извесним категоријама људи треба потпуно спречити улазак у парламент. Међутим, извештај је заступао супротно мишљење. Он констатује, да ни једно законодавство не сматра ни једно приватно занимање у толикој мери дискредитивним, да би пред онима, који се њиме баве, требало затворити врата парламента. Али, у накнаду за то, свуда су у овом смислу чињени напори односно предузећа која имају везе с државом. И извештај је за то, да се настави и даље овим путем, предлажући синтезу свих сличних мера и одредаба. Међутим по њему, углед парламента не страда толико од банкарских посланика, колико од посланика који постају банкарски зато што су посланици. Отуда предлог, да се на неки начин кристализују ситуације, које су постојале на дан избора: један банкар би могао постати посланик и остати банкар, али један посланик не би могао постати банкар и у исти мах остати посланик. Ради тога, морао би се подврћи новом избору. И извештај види у томе поштовање општег права гласа, пошто се њему оставља да изврши нужна пречишћавања. За њега, само је ово позитивно, ефикасно и санкцијама снабдевено решење овог деликатног питања.

М.

„СРБИЈА“

Прво Српско Друштво за Осигурање

Основано 1906. год. **У БЕОГРАДУ** Основано 1906. год.

ПАЛАТА ПРОМЕТНЕ БАНКЕ

(Угао Кнез Михајлове улице број 26 и Кнегиње Љубице).

1. ОСНОВНИ КАПИТАЛ 1,000.000— ДИН. У ЗЛАТУ — 2. ФОНДОВИ
РЕЗЕРВНИХ ПРЕМИЈА Д. 1,733.664·57 — 3. ОСТАЛИ ФОНДОВИ Д. 337.182—
— 4. НЕПОКРЕТНО ИМАЊЕ ЗВАНО „ХАЈДУК ВЕЉКО“ — „МАЛИ ВОЈНИК“
Д. 5,000.000—

Друштво „СРБИЈА“ врши под веома повољним погодбама осигурање живота — мираза женској и капитала мушкој деци — осигурања робе, зграде, покућанства и индустријска предузећа противу пожара, осигурања стакла и несрећних случајева. — У свима већим местима тражи поверенике. — Сва ближа обавештења даје

Друштвена Управа.

ВЕЛИКА ТРГОВИНА

ЈЕФТА М. ПАВЛОВИЋ и КО

Телефон 17-61

БЕОГРАД

Телефон 17-61

1863. основана — fondée en 1863.

ПРЕПОРУЧУЈЕ ВЕЛИКИ ИЗБОР
сваковрсне хартије и све потребе за писање,
цртање, за школе и канцеларије.

ЈЕВТА М. PAVLOVITSH & CIA

БЕОГРАД.

ПОМАЖИТЕ ДОМАЋУ РАДИНОСТ

ОСИГУРАВАЈТЕ СЕ КОД

„ШУМАДИЈЕ“

Првог Српског Друштва за Осигурање и Реосигурање

У БЕОГРАДУ

Акцијски капитал зл. дин. 1,000.000

ВРШИ СВЕ ПОСЛОВЕ ОСИГУРАЊА, ПОЛИСЕ ЖИВОТА
СЛУЖЕ Г. Г. ОФИЦИРИМА КАО ЖЕНИДБЕНА КАУЦИЈА

СВА ОБАВЕШТЕЊА ВЕСПЛАТНО

Јакшићева 8.

БЕОГРАДСКА БАНКА

Краља Милана 14/II.

Телефон
1710

РАДИ СВЕ БАНКАРСКЕ ПОСЛОВЕ

Телефон
1710

ПРИМА УЛОГЕ НА ШТЕДЊУ

и плаћа најбољу камату.

КОМИСИОНО ОДЕЉЕЊЕ БАНЧИНО

Кнез Михаилова бр. 3/II има на лагеру све артикле за лекаре, болнице, клинике, санаторијуме и бактериолошке станице, као : вате свих квалитета, артикала за негу болесника, све врсте шприцева са и без кутија, термометара, све хируршке апарате, гумене робе, апарата за дезинфекцију, медико-електричне апарате, операциони и други лекарски намештај, термостате, аутоклове и сву бактериолошку робу.

Робу коју нема на лагеру набавља најбрже од првокласних фирми и по жељи клијената.

Телеграф-адреса : КОНТИНЕНТАЛ

Телефон 1710

ОСИГУРАВАЈУЋЕ И РЕОСИГУРАВАЈУЋЕ ДРУШТВО

КОНТИНЕНТАЛ

ВРШИ НАЈКУЛАНТНИЈЕ **СВЕ ВРСТЕ ОСИГУРАЊА.**

У интересу је пословног света да се за информације у погледу осигурања обрати **Континенталу**, ул. Краља Милана бр. 14/II.